

Recensioner

Allmän idé- och lärdoms historia

Gunnar Broberg, Jonas Hansson, Elisabeth Mansén (red.): *Filosofiska citat: Festskrift till Svante Nordin*. Stockholm: Atlantis, 2006. 278 sidor. ISBN 978-91-7353-127-6. Inb. 250 kr.

Att ett livs forskargärning, en trettioårig karriär inte låter sig sammanfattas i en bok är egentligen rätt självklart. Må det därför vara mig förlåtet om de 600 fattiga ord som denna recension omfattar inte tillåter mig att ens försöka göra gärningen ifråga rättvisa.

”Filosofiska citat” anger titeln. Och filosofiska citat är vad som bjuds: när nu festskriftsföremålet skrivit en bok med titeln *Förlåt jag blott citerar* är kanske inget annat att vänta. I tjugo uppsatser tar lika många idéhistoriker och liknande livsformer varsitt mer eller mindre klassiskt citat från figurer som i lägre eller högra grad kan betecknas som filosofer som utgångspunkt för sina reflektioner.

Om det finns en genomgående röd tråd genom boken kanske den kan sägas vara en spänning mellan å ena sidan behandlingar av filosofiska temata som strävar att bryta sig ut ur den filosofiska ramen och å den andra skildringar av utomfilosofiska fenomen som vill vara filosofi. Jonas Ellerström bjuder i ett kunskapsrikt bidrag på om poeten T. S. Eliots verksamhet som filosof på den första tendensen. Eliot studerade ämnet vid Harvard och kom till Europa för att skriva en avhandling om idealisten Bradley. Avhandlingen blev visserligen färdig, men först världskriget hindrade Eliot att ta sig tillbaka till Massachusetts, och dessutom hade tanken att lämna filosofin för poesin slagit rot. Manuskriptet hittades omsider i någon gömma vid Harvard och gavs ut kort före Eliots död.

Den andra tendensen kan sägas illustreras av Gunnar Brobergs text som med utgångspunkt i grodbladsgossen Linnés ”natura non facit saltus” (naturen tar inga språng) dryftar hur naturen personifieras i diverse sammanhang. Texten illustrerar nämnda tendens både genom att den inordnar Linné i filosofernas skara och genom att den tar upp Linnés inomvetenskapliga princip till reflektion på en allmänare nivå.

Filosofins strävan ut ur seminarierummet för att så sina frön i världen i stort, metonymiskt skildrat i T. S. Eliots flykt från ämnet; vetenskapens påverkan på filosofin belyst med hjälp av Linné. Har vi inte här en utmärkt bild för vad den filosofihistoriskt orienterade idéhistorikern ägnar sig åt? Visst finns i *Filosofiska citat* uppsatser som behandlar teman ur nordinska specialområden: den svenska filosofins historia behandlas exempelvis i Victoria Höögs uppsats om förhållandet mellan filosofer och intellektuella gestaltat med hjälp av Hägerström och hans efterföljare. Förvisso finns här bidrag som behandlar politisk-filosofiska temata, som Rolf Lindborgs uppsats om Pufendorff eller Rebecka Lettevall om Kant. Och i Elisabeth Manséns bidrag, en vindlande färd genom Platon och Platonreceptionen i bland annat 1700-talets filosofi och ett av bokens mest läsvärda bidrag, dyker Nordin själv upp som undervisande filosofidoktorand i brunrutig kofta och skägg. Men på det hela taget är Nordins närvaro i texterna mer anad än konstaterad. Vilket i denne recensents ögon alltså verkligen inte är något klander. Tvärtom: boken uppvisar en god balans mellan å ena sidan bidrag som kastar ljus på Nordins egna jaktmarker och å den andra sådana som visar upp lärdomarna ärvda från festskriftföremålet genom att de tillämpas på helt andra områden.

Emellanåt förvänar och roar valen av citat, som när Håkan Arvidsson låter ett citat från Tom Clancy bli utgångspunkt för en utläggning om berättelser, om historikerns meningskapande verksamhet. I vissa bidrag är mer det faktum att någon lyckas placera in ett citat i ett oväntat sammanhang och därigenom får oss att se på ett slitit citat med nya ögon. Särskilt Fernando Flores lyckas med detta. Utifrån Marx trötta fras ”filosoferna har bara tolkat världen på olika sätt” genomför han med hjälp av bland andra Husserl, Heidegger och Leonardo da Vinci vad han betecknar som en ”eklektisk reflexion som i slutändan innebär en *dekonstruktion av postmodernismen*.”

Om en festskrifts syfte är att ge en bild av hyllningsföremålets verksamhetsområde och dennes förhållande till det, att låta lärjungar

och liknande visa hur det de lärt sig av föremålet kan användas, samt att låta de bidragande författarna visa sin esprit genom att böja festskriftens tema i sin egen riktning, så måste *Filosofiska citat* sägas uppfylla sitt syfte väl.

Tobias Dablkvist

William Clark: *Academic charisma and the origins of the research university*. Chicago & London: University of Chicago Press, 2006. 662 s. ISBN 0-226-10921-6. Inb. Pris 45 dollar.

Universitetshistoria angår givetvis var och en som har sin verksamhet i den akademiska världen. Hit hör exempelvis sådant som studier av forskningsseminariets framväxt och av den moderna dissertations- och doktorsgradens ursprung och historia liksom frågan om universitetsväsendets skiftande förhållande till statsmakten. Detta – och mycket mer – är vad William Clark föresatt sig att skildra i sin ytterst detaljerade, omsorgsfulla och delvis fascinerande historia. Det är en rik för att inte säga stundtals översvallande studie som gärna förlorar sig i sina exempel och i mer eller mindre bisarra aspekter av den akademiska världen.

Clark studerar framför allt de tyska protestantiska universitetens utveckling – med *homo academicus germanicus protestantus* i centrum – under tidigmodern tid och särskilt under 1700-talet och det tidiga 1800-talet, då det moderna forskningsuniversitetet växer fram med en början i Halle och Göttingen. Utblickar görs också mot en delvis kontrasterande utveckling i Oxford och Cambridge samt i de katolska, främst jesuitiska universiteten i det habsburgska Österrike.

Huvuduppgiften är att visa hur en mängd äldre praktiker och rutiner under en relativt kort tid förändras i ”moderniserande” riktning. Clarks skildring fokuserar inte i nämnvärd utsträckning på innehållet i den akademiska verksamheten utan skildrar framför allt hur förändringen av de akademiska formerna – kataloger, bibliotek, föreläsningar, dissertationer, examinationsformer, etc. – ägt rum. Från att ha utgått från senioritet kom föreläsningkataloger att ordnas efter discipliner, biblioteken att förändras från att vara privata samlingar till att ordnas alfabetiskt och senare systematiskt. (Innan universiteten fick sina egna bibliotek var professorsdöttrar attraktiva

för aspirerande akademiker: så kunde man förvärva både brud och nödvändiga böcker på en och samma gång.) Här skildras hur humaniora (*artes*-disciplinerna) gradvis trots juristernas protester kunde erövrade den prestigefyllda doktorsgraden, som tidigare inte var åtkomlig för dem. Äldre former av dialog och muntlig disputation ersattes alltmer av skriftliga uppgifter, examinationer och publiceringstvång. Stor tonvikt läggs vid övergången från en muntlig till en skriftlig och läsande kultur. Uppgiften att förmedla traditionen och en ortodox kanon genom ofta omfattande kommentarer av dess texter ersattes av krav om originalitet och självständighet men också av en allt större specialisering. (Ett extremt exempel på den äldre traditionsförmedlingen utgörs av en teologiprofessor i Tübingen som efter att i tjugofem år ha behandlat Jesaja omedelbart gick över till att föreläsa om Jeremia i femton år, något han dock aldrig hann avsluta.) Tillsättning av professorer skulle inte längre ske via intern rekrytering, där man gradvis steg i graderna mot allt mer prestigefyllda professorat, en process som kontrollerades av fakulteterna själva – så kallad *Auf-rücken* (med återklang i våra dagars uppryck av professorer!) – liksom inte heller medelst nepotism, utan i stället infördes en ordning i vilken meriter och pålitlighet sattes främst och där tillsättningen i stället låg i händerna på politiker, särskilt inom olika ministerier för kontroll av rekryteringen av statstjänstemän, vilket akademikerna alltmer blev under en tid då verksamheten allt mindre finansierades med egna medel utan av staten. Egna medel var en orsak till att Oxbridge förmådde streta emot införandet av ”moderna” tyska former långt in på 1800-talet. De engelska universitetens senfärdighet med att införa de nya formerna gav dem så småningom den nostalgiska karaktären av ”förlorade paradiset”, menar Clark.

Den övergripande ramen för alla dessa förändringar utgör enligt Clark ansträngningarna att övervaka och kontrollera universiteten, att modernisera akademien i enlighet med den moderna statens byråkratiska ideal. Ett äldre, relativt självstyrt universitetsväsende skulle bringas under strikt kontroll. Universiteten byråkratiserades därmed alltmer och Clark redogör med nästan tröttnande detaljrikedom för hur ministrar och ministerier på allehanda sätt ansträngde sig för att kontrollera och disciplinera akademikerna. Det skedde till exempel genom att kräva in utförliga dossiers över

professorers verksamheter, där deras karriärer, publikationer, intryck från deras föreläsningar och rent skvaller samlas och arkiveras – ett exempel ges på hur mängden arkiverat material i ett fall blev så omfattande att man helt enkelt lade ett nytt golv över det hela och sedan började på nytt med att arkivera ovanpå detta! Rapporter samlas in, antalet publikationer beaktas, politisk pålitlighet granskas. Professorer blir tjänstemän och förväntas agera som sådana. Kompetens och meriter blev viktigare än senioritet när ministerier stod för tillsättningen.

Men allt blev inte kontrollerat och övervakat, meritokratiska hänsyn slog inte igenom helt och fullt. I förlängningen av romantikens genikult och den publicitet som framgångsrika akademiker kunde förvärva, fanns det enligt Clark fortfarande ett utrymme för ”akademisk karisma”, för hur berömmelse och ryktbarhet kunde övertrumfa eller åtminstone komplettera den disciplinerade statstjänstemannaverksamheten som man från centralt håll efterlyste, inte minst genom kravet på publikationer, som kom att utgöra ett viktigt underlag för byråkraternas tillsättning av professorer. På så sätt kom den statliga kontrollens byråkratisering att både samverka med och i viss mån kontrasteras av marknadens skapande av karismatiska berömdheter. De jesuitiska universitetens stora vilja till kontroll och motvilja mot att påverkas av marknadsskapad ryktbarhet gjorde att de inte förlitade sig på berömmelse eller publikationsmängd utan hellre genom prov och tester försäkrade sig om kandidaters pålitlighet och ortodoxi.

Som redan antytts förlorar författaren sig inte sällan i detaljer och utvecklingar och även om den centrala tesen sällan förloras ur sikte blir det ibland tämligen oöverskådligt. Hans fascination för tyska universitet tycks sakna gränser – något som blir särskilt tydligt i sex ytterst utförliga appendix – och han återger gärna några av de märkligheter och udda företeelser han funnit. Det är ofta underhållande, inte minst genom en permanent ironisk udd i resonemangen. Samtidsreferenser saknas inte, liksom inte heller referenser till den skildrade tidsperiodens berömdheter även om de spelar en mycket nedtonad roll. Och även om det är ofta blir lite för mycket av det goda är det intressant om än krävande läsning.

Bosse Holmquist

Emma Eldelin: *De två kulturerna flyttar hemifrån: C.P. Snows begrepp i svensk idédebatt 1959–2005*, Linköping Studies in Arts and Science 357. Stockholm: Carlssons, 2006. 408 s. ISBN 9173310069, Inb. Pris 298 kr.

I Emma Eldelins doktorsavhandling *De två kulturerna flyttar hemifrån* beskrivs hur ett modernt begrepp, den brittiske skriftställaren C.P. Snows ”the two cultures”, har använts i Sverige. Med begreppet ville Snow ursprungligen karaktärisera splittringen mellan naturvetare (scientists) och litterära intellektuella (literary intellectuals) i det engelska samhället, två grupperingar som traditionellt stått emot varandra i kulturdebatten. Om naturvetarna här stod för uppbrrott och förändring, både när det gällde världsbild och omvandlingsprocesser som industrialisering, så stod de litterära intellektuella för tradition och förändringsmotsstånd. Enligt Snow innebar detta att brittiskt näringsliv hotade att hamna på efterkälken eftersom tillräckliga resurser inte satsades på teknisk och naturvetenskaplig forskning. Också på global nivå förhindrades de progressiva krafterna som naturvetenskapen stod för, något som behövdes i en tid när världsfattigdom krävde en rättvisare resursfördelning och att industrialismen exporterades.

Snows utgångspunkt var alltså ett traditionellt brittiskt dikotomiskt begreppspar ”science” och ”literature”. När skriften bara något år senare översattes till svenska syftade begreppet ”de två kulturerna” istället å ena sidan på naturvetare, å andra sidan på humanister. Eldelin visar i sin avhandling hur denna betydelseglidning ligger till grund för en fördjupad förståelse för den svenska idédebattens villkor. Mer specifikt studerar Eldelin hur begreppet ”de två kulturerna” aktualiserats och använts i Sverige; vilka funktioner det fyllt samt vilka förändringar som kan skönjas i begreppets användning under tidsperioden 1959–2005. För att kunna besvara dessa frågor låter sig Eldelin inspireras av begreppshistoriska utgångspunkter som innebär att tolkningssammanhangen är avgörande för hur begreppsbetydelse och betydelseanvändning formas. Vidare använder Eldelin semantiskt fält som en analytisk kategori för att ringa in begreppens förändrade förhållande till varandra och sammanhangen. Det semantiska fältet är ett system av relationer mellan olika

begrepp, ofta begrepp och motbegrepp som konstituerar varandras innebörder. Eldelin väljer dock att inte formulera motbegrepp till ”de två kulturerna”. Istället betraktar hon det som ett speglande begrepp. Det innebär att relationerna mellan ”de två kulturerna” och andra begrepp inte är dikotomiska. Snarare fungerar ”de två kulturerna” som en spegel i vissa typer av debatter. Begreppet används av en viss debattör för att blottlägga en bild och av en annan för att visa upp en annan bild.

Efter en redogörelse för bakgrunden till Snows debattskrift och mottagandet av den i Sverige går Eldelin över till att studera hur skriften förstods som ett inlägg i den svenska debatten om den nya gymnasieskolan som planerades från slutet av 1950-talet och som resulterade i en proposition till riksdagen 1964. Just gymnasieskolan har traditionellt varit den del i utbildningen där elever delas upp och läser olika ämnen beroende på yrkesplaner. En evig fråga är förstas hur långt specialiseringen på gymnasieskolan skall tillåtas gå. Eldelin konstaterar att begreppet ”de två kulturerna” på bildningsområdet passades in i en sekellång diskussion där (ny)humanistiska bildningsideal ställts mot naturvetenskapligt-tekniska.

I det semantiska fält som Eldelin identifierat ingår också kulturbegreppet genom att ”de två kulturerna” kopplades till en diskussion om relationerna mellan naturvetenskap och det vidare kulturlivet, framför allt naturvetares syn på kulturdebattörers inskränkthet och självvillräcklighet. Den här typen av diskussioner fördes främst under 1960- och 90-talen. Särskilt uppmärksammas astronomen och författaren Peter Nilsons samt konstnären och författaren Elisabeth Hermodssons synsätt. Sammantaget konstateras att ”de två kulturerna” användes som ett speglande begrepp för att belysa möjligheterna till, och det eftersträvarvärda i att naturvetenskapligt genererade frågor och svar fick plats på tidningarnas kultursidor och i liknande sammanhang och därmed blev centrala för den svenska idédebatten.

Genom att begreppet ”de två kulturerna” också använts för att belysa inomvetenskapliga förhållanden som likheter och skillnader mellan olika vetenskapsinriktningar och vetenskapstraditioner kan det kopplas till vetenskapsbegreppet vid sidan av bildning och kultur. En centralfigur här är filosofen Georg Henrik von Wright, som på 1960-talet gav

uttryck för en rationalistisk syn syftande till en enhetsvetenskap, men som senare också betonade distinkta skillnader mellan olika vetenskapsområden. En annan är författaren P.C. Jersild som hävdade att problemet inte var skilda vetenskapsideal, utan att humaniora infekterats av postmodernism som underkände alla möjligheter till samtal och därigenom vidgat klyftorna mer än kanske nödvändigt. Eldelin konstaterar här att det semantiska fältet kring ”de två kulturerna” tycks ha förskjutits från den bredare vetenskapsdebatten på 1960-talet till att mot slutet av 1980-talet oftare gälla en specialdiskussion om villkoren för olika vetenskapstraditioner.

I avhandlingens sista empiriska kapitel ger Eldelin exempel på konkreta försök att överskrida klyftorna mellan de två kulturerna vid sidan av huvudsyftet att beskriva och analysera det semantiska fält som kan sammanfattas i begreppen bildning, kultur och vetenskap. För att belysa olika förhållningssätt till ”överskridandets praktik” ställs olika individer i centrum, fyra debattörer med naturvetenskaplig bakgrund (Lars Gyllensten, P.C. Jersild, Georg Klein och Peter Nilson) samt tre med humanistisk-litterär bakgrund (Elisabeth Hermodsson, Nina Burton och Erland Lagerroth). Eldelin konstaterar att dessa gränsöverskridare ofta mötts med skepsis från motsatta sidan. Intressant nog märks här att det även på svensk botten ofta handlar om en motsättning mellan naturvetenskapliga och litterära kretsar, alltså precis samma motsättning som var utgångspunkten för Snow när han formulerade begreppet ”the two cultures”.

Sammanfattningsvis har den svenska idédebatten som utgått från ”de två kulturerna” varit bred och mångfacetterad. Ändå är huvudspår tydliga. Begreppets anknytning till bildning, kultur och vetenskap samt förskjutningarna mellan dessa relationer över tid är väl belagd. Dessutom tycks samtliga röster i den svenska idédebatten ha sett det som positivt att försöka överbrygga de två kulturerna. Ingen har ansett att klyftorna borde fördjupas och säkerställas. Här konstateras också att det inte är lätt att jämföra mottagandet av Snows begrepp i Sverige med det i andra länder eftersom hans debattskrift kom i svensk översättning relativt tidigt här jämfört med Frankrike och Tyskland.

Avhandlingen är tillförlitlig och akribin god. Här finns ett användbart personregister. Språkligt är texten också välskriven, även om det

ibland blir lite överlastat på bekostnad av precision. Tyvärr har begreppet ”speglade begrepp”, som används för att beskriva användningen av ”de två kulturerna” i den svenska idédebatten, blivit väl otydligt. Det klargörs inte vad ”de två kulturerna” egentligen speglar även om en handfull förslag nämns, bl.a. vissa typer av debatter samt associations- och tolkningssammanhang. Kanske är det därför resultaten med avseende på ”speglade begrepp” kan sammanfattas i två ynka meningar i slutsatserna.

Avhandlingen skulle också kunna ha fokuserats bättre. Utifrån syfte och frågeställningar skulle cirka 50 sidor brödtext kunna strykas utan att framställningen störs, en inte obetydlig modifiering av en avhandling om drygt 400 sidor. Jag tänker närmast på texten om bildningsdebatten efter 1960-talet där ”de två kulturerna” trots allt endast förekommer väldigt sparsamt och i förbigående (127–138). Detsamma gäller redogörelserna för Peter Nilsons och Elisabeth Hermodssons syn på förhållandet mellan naturvetenskap och kultur (165–172) samt debatten om Aniara och sf-litteraturen (182–190). Till sist tycker jag också att texten om PC Jersild och *Expressen*-serien ”Korrespondenser” leder iväg för långt eftersom ”de två kulturerna” knappast omnämns där heller (233–253). Om dessa avsnitt strukits hade framställningen blivit mer fokuserad på frågeställningarna om begreppet ”de två kulturerna” och dessutom kortare.

För att sammanfatta har Eldelin skrivit en väldokumenterad, bred och heltäckande studie om begreppet ”de två kulturerna” på svensk botten. Det kommer säkert att bli ett ofta anlitat verk för dem som framdeles intresserar sig för relationerna mellan humaniora och naturvetenskap i Sverige. Empiriskt finns därmed inte mycket i övrigt att önska. Analytiskt finns också intressanta idéer som dock kunde ha fått en stringentare behandling. Det förtär ändå inte intrycket av en gedigen och värdefull arbetsinsats.

Thomas Kaiserfeld

Bo Lindberg, *Den antika skevheten: Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige*. Motala: Filologiskt arkiv 45, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets akademien, 2006. 268 s. ISBN 91-7402-361-6. Häftad. Pris 288 kr.

I den tidig-moderna staten ägde en stor del av det politiska tänkandet och skrivandet rum på latin. Detta tillsammans med det faktum att den tidens intellektuella och politiska elit fått en till stor del grekisk-romersk uppföstran och utbildning gjorde det svårt att beskriva och analysera samtidens politiska förhållanden på ett sätt som tog hänsyn till de oerhörda statsrättsliga förändringar som ägt rum sedan den atenska demokratins och den romerska republikens dagar. Inte heller var det särskilt enkelt att under inflytande av latinet skapa en politisk terminologi på de moderna nationalspråken.

Hur detta gick till för Sveriges del under Stormaktstiden och Frihetstiden beskriver Bo Lindberg i sin bok *Den antika skevheten*, vars huvudtema är den skevhet eller diskrepans som berodde på att de politiska tänkarna och skribenterna var fostrade i en antik republikansk anda med en specifik terminologi, men försökte beskriva en tidig-modern politisk realitet som präglades av monarki och en territoriell syn på staten som till stor del varit främmande för antikt politiskt tänkande. Bo Lindberg beskriver sex olika politiska termers utveckling från tidig stormaktstid till frihetstidens slut. Dessa ord är politik, stat, medborgare, folk, frihet och demokrati.

Enligt Bo Lindberg förelåg det under den studerade perioden tre sorters diskrepanser eller ”skevheter” när man på latin skulle beskriva en modern kontext. För det första fanns det en lexikalisk skevhet som berodde på en puristisk tendens som innebar att man ogärna introducerade moderna termer på latin. Så var fallet med begreppet *suveränitet* som ofta återgavs med det mindre exakta *majestas*. Den andra var en referentiell skevhet som innebar att de latinska ord man brukade ledde tankarna till antika begrepp som inte längre existerade eller endast existerade i en mycket förändrad form. Så var fallet med *civitas*, som hade en mycket oklar betydelse och kunde betyda både stad och stat, beroende på att idén om en territoriell gemenskap under antiken varit mindre viktig än den om en politisk. Den sista skevheten var den ideologiska, som innebar en viss rädsla för de republikanska idéer som rymdes i de latinska eller grekiska orden. Därför användes de med försiktighet beträffande moderna företeelser.

Ett av de intressantaste kapitlen i *Den antika skevheten* är det som handlar om olika försök och svårigheter med att uttrycka med-

borgarbegreppet. Den moderne undersåtens förhållande till staten var ju ett helt annat än den antike medborgarens, som innebar en helt annan grad av politiskt deltagande. Under 1600-talet användes ofta termen *civis*, som numera brukar översättas med medborgare, men betydelsen låg nära ett annat ord som också betecknar anknytning till en stat, *subditus*, som är en ganska direkt motsvarighet till uttrycket undersåte. Frågan komplicerades av att *civis* ofta uttryckte att man var borgare i en stad och var svårt att använda för att beteckna medborgarskap i ett rike. *Subditus* var å andra oklassiskt, senlatinskt och användes av denna anledning sparsamt av ambitiösa latinister. På svenska slår ordet *medborgare* igenom ganska sent, först mot slutet av Frihetstiden. Tidigare användes ett flertal ord, som inbyggare, undersåte borgare m.fl. Övergången från undersåte till medborgare speglar på ett intressant sätt förändringarna i det politiska idéklimatet.

Lindbergs bok är välskriven och initierad och innehåller ett stort antal intressanta exempel. Styrkan i denna bok ligger främst i dessa mycket illustrativa exempel och i Lindbergs förmåga att följa ords och begrepps utveckling. Kapitlet med konklusioner blir mindre intressant, främst beroende på att det mesta som sägs i detta redan har framgått av den tidigare undersökningen. Dock gör Lindberg i detta kapitel den intressanta observationen att ett flertal politiska idéer först formulerades på latin utan att få någon betydelse i offentligheten, men sedan framträdde på svenska när samhällsförändringarna hade gjort dem gångbara. Den grundläggande idén om den antika skevheten förefaller i högsta grad övertygande och väl belagd med exempel. Slutligen måste det sägas att korrekturläsningen delvis är bristfällig, men detta förtar inte det huvudsakligen positiva intrycket.

David Hallbeck

Bo Lindberg (red.): *Trygghet och äventyr: Om begreppshistoria*, Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien/konferenser 59, 2005, 205 s. ISSN 0348-1433. Häftad. Pris 257 kr.

Hur skulle ett svenskt begreppshistoriskt lexikon kunna se ut? Vilka principer skulle det bygga på, vilka ord och begrepp skulle kvalificera som kandidater? Och vad skulle

det bidra med? Att det skulle bidra med något är en synpunkt som tydligtvis delas av många. Intresset för begreppshistoria växer i Sverige, även inom andra discipliner än idéhistoria. Ett spår av det intresset är efterlysningen av ett inhemskt begreppshistoriskt lexikon. Därmed inställer sig också frågan om den efterlystes signalement.

Uppsatserna i *Trygghet och äventyr* är resultatet av ett symposium, anordnat av Vitterhetsakademien, vars syfte bland annat var att diskutera ett sådant projekt. Hur diskussionerna föll ut förmedlas inte i volymen. Där emot bjuder de tolv bidragen dels på en provkarta över begreppshistoriska fallstudier, dels på teoretiskt prövande förslag på vad begreppshistoria är och kan vara. Det är tankeöppnande, stundom hisnande läsning. För att sortera intrycken ska jag inledningsvis hålla fast vid en av det prospekterade svenska lexikonets möjliga förebilder – *Geschichtliche Grundbegriffe*, utgiven av Reinhart Koselleck och hans medarbetare.

Koselleck har, som Bo Lindberg påpekar i introduktionen, blivit en symbolgestalt för den moderna begreppshistoriska forskningen. Men *Geschichtliche Grundbegriffe* är modellfärdigt även av ett annat skäl: det har en organiserande princip. Mats Persson pekar i sitt bidrag på det förhållandet att verket genomgående drivs av en tes. Det tyska politisk-sociala språket har, menar man, genomgått en radikal omvandling under en period från mitten av 1700-talet och några decennier in på 1800-talet. Det som skildras är inget mindre än ett ords kredo. Det språkliga brott som härstammar från denna s.k. *Sattelzeit* är så omvälvande att den gamla begreppsansvändningen inte ens är begriplig för en modern läsare.

Syftet i *Geschichtliche Grundbegriffe* är att studera de kartlagda begreppen som på samma gång indikatorer på och faktorer i en historisk rörelse – upplösningen av den gamla världen och uppkomsten av den moderna. När Koselleck undersöker tidsbegreppet och dess omvandlingar är det för att tidsuppfattningar bestämmer erfarenhetshorisonter och handlingslatituder. Millenarismens tid är en annan än den politiska prognosens som är en annan än framstegets. Och alla sätter de sina specifika föreställningsmässiga gränser för de historiska aktörerna. Hans begreppshistoria är en del av social- och strukturhistorien. Den tanken får stå som programförklaring och urvalsprincip i inledningen till *Geschichtliche Grund-*

begriffe: ”Lexikonet begränsar sig [...] till sådana uttryck vilkas räckvidd och användning tillåter oss att säga något om strukturer och stora händelsesammanhang.” Kosellecks teoretiska instrumentarium och metodik är avpassade för det syftet. Men begreppshistoria har också bedrivits från helt andra utgångspunkter. Det finns studier av det estetiska intimitetsbegreppet, om fysikens kraftbegrepp, och om begrepp som ”intentionalitet”, ”stil”, ”paradoxon”, ”likhet”, ”döden”, etc. Inget av dem skulle passera urvalskriteriet i *Geschichtliche Grundbegriffe*. Det som ger den koselleckska begreppshistorien dess udd och inre sammanhang är samtidigt en gränsmarkering. Strikt vetenskapsinterna begrepp, som vi möter i disciplinernas egna handböcker och metodläror, är bara en av de saker som hamnar utanför.

Av de olika uppsatserna i *Trygghet och äventyr* är det några som an knyter till Koselleck. Mats Perssons bidrag har vi redan tangerat: han ger en koncis framställning av Kosellecks forskning och diskuterar hur begreppshistoria förhåller sig till idéhistoria. Kari Palonen betonar *Verfremdungseffekte* som en av begreppshistoriens huvudsakliga kunskapsvinster, men som den också kan förslarva för såvitt den inte lösgör sig från traderade nationella historieskrivningar. Hans ärende är att beskriva de begreppsliga förutsättningarna och heuristiska procedurerna för en begreppshistoria som förmår bevara främmandegörandet.

Kristiina Savins studie av ordet ”äventyr”, och det ordfält som omger det, hämtar inspiration från Koselleck: de betydelseskridningar som ordet gått igenom sedan Erikskrönikans dagar får tjänstgöra som indikatorer på mentalitetsförändringar. Hennes huvudperson, om man nu kan säga så om ett ord, har på sitt sätt släktskap med den ordfamilj som Svante Nordin följer över århundradena: säkerhet, trygghet, visshet, sannolikhet, slump och risk. Det är det moderna risktänkandets historia som skisseras, men detta är i sin tur såväl indikator på som faktor i en avgörande mentalitetsförändring från det förmoderna till det moderna kapitalistiska samhället.

Koselleck anas även i andra bidrag till konferensvolymen. När Gunnar Broberg tar sig an begreppen ras och rasism förhåller han sig till ett område som tas upp i *Geschichtliche Grundbegriffe*. I de nämnda bidragen finns ett rikt mått av aha-upplevelser och uppslag. Men det som ger inre spänning åt *Trygghet och*

äventyr är att dessa får stå sida vid sida med uppsatser som inte är mindre läsbara men som bedriver begreppshistoria från andra utgångspunkter. Sven-Eric Liedmans undersökning av begreppen form, materia och innehåll skildrar långsamma och intrikata betydelseskridningar som inte gärna skulle ha en plats i *Geschichtliche Grundbegriffe*, men som har betydande kunskapsvärde. Så hur mycket är överförbart från den koselleckska till den liedmanska begreppshistorien? Ska vi för övrigt tänka oss att alla begrepps historia kan och bör skrivas på samma sätt? Den sista frågan reses explicit av Elisabeth Mansén; hennes studieobjekt – de fem sinnen – tycks ju särskilt motspänstigt mot formulering i ord. Den är värd att ta på allvar. Det är också språkvetarna Charlotte Bryllas och Staffan Hellbergs uppsatser. Just för att de har en annan disciplinär hemvist står de för ett friskt stråk i boken: Bryllas nyckelordsteknik är ett tillskott till begreppshistoriens metodarsenal, Hellbergs Saussure-läsning reser andra begreppshistoriska frågor än vad som hittills varit brukligt.

Trygghet och äventyr har säkert inte gjort det lättare att komma fram till hur ett svenskt begreppshistoriskt lexikon skulle se ut. Där emot ger volymen arbetsprov och diskussionsunderlag: begreppshistoria kan vara allt detta.

Ola Agevall

Sture Linnér: *Från Alexander till Augustus: En glanstid i antikens kultur*. Stockholm: Norstedts, 2007. 310 s. ISBN 978-91-1-301660-3. Inb. Pris 328 kr.

Tiden från Alexanders död år 323 f.Kr till slaget vid Actium år 31 f.Kr., då östra Medelhavsområdet tillsammans med Egypten för lång tid framöver hamnade under romersk domvärjo, benämns ”hellenismen”. Rubriceringen framhåller det grekiska inflytandets dominans i den vidsträckt civilisation som växte fram under knappt två hundra år, ett resultat av att kulturgods, folkslag, religioner och åskådningar blandades i kölvattnet på Makedoniernas imperieambitioner. För en sentida historiker framstår särskiljandet av denna period som självklar: när Alexander mötte döden i Babylon hade den klassiska grekiska antiken slutgiltigt gått under och när Antonius senare förlorat sjöslaget vid Actium

utbredde sig kolossala möjligheter för ett romerskt imperium i vardande. Men faktum är, att ”hellenismen” som term är ganska ung. Den som myntade begreppet var den tyske historikern Johann Gustav Droysen i verket *Geschichte des Hellenismus* 1–2 (1836–43). Sedan dess har namnet vunnit hävd.

Flertalet historiska översiktsarbeten liksom kurslitteraturen i historiska ämnen brukar behandla hellenismen tämligen styvmoderligt. Inslagen av brist på distinkta och rena egna karaktärstrag i kulturen framhålls liksom dess eklektiska och kosmopolitiska karaktär, dess dragning åt det svulstiga och barocka inom skulptur och arkitektur. Därför kan man nog misstänka, att Sture Linnér med ett spjuveraktigt leende tillfogat underrubriken på sin bok om hellenismen: ”en glanstid i antikens kultur”.

I sin efterskrift betygar författaren den lust som det inneburit att skriva boken. Som läsare vill recensenten gärna intyga att det i motsvarande grad varit en njutning att ta del av den lärdom om antikens värld som genomsyrar verket i dess helhet. Det subjektiva men aldrig självvårdiga avvägs mot saklighet och överblick. Inlevelse och känsla balanserar mot analys och svalka. Linnér beskriver ingående en rad olika skulpturer, byggnader och diktverk från epoken, redogör för hur antikvetare från andra tider bedömt samma konstverk och levererar även sin egen uppfattning, byggd på läsning och reflektion under ett långt liv. Hans röst är i lika mån buren av entusiasm, vetgirighet, iakttagarglädje. Vid redovisningen av arkeologiska fynd är han väl uppdaterad. Naturligtvis är som så många andra av hans böcker också denna rikt illustrerad, inte sällan med färgbilder. För den konsthistoriskt intresserade erbjuds både återseenden och eggande nya bekanskap. Referenser till och citat från modern skönlitteratur bygger ut ett nervsystem i texten, där olika tidsplan kan mötas. I fråga om den historiska dimensionen skapas på så vis ett ”korsvist ägande”. Tiden må ägas av ingen, men historien är en mötesplats för alla.

Filips och Alexanders utbredning av make-doniskt välde över den hellenska världen innebär att statsstaternas tid var över. Efter att perserriket krossats och imperiet etablerats, växte en ny livshållning fram. Mötet med och kunskapen om annorlunda kulturer där borta i öst beredde mark för relativism och kosmopolitism. Inom de bildande konsterna växte sig realism och naturalism starka. Världen

tycktes gränslös. Variationer i sätt att leva och tänka verkade oöverblickbara. Vad fanns av sanning att hålla sig till i all denna mångfald? Individerna kunde finna trygghet bara inom sig själv. En rad nya hållningar som skepticism, epikurism och stoicism fick luft under vingarna. En för epoken typisk åskådning som ödestron, byggd på ödesgudinnan Tyke, utformades. Varje människa tänktes inom sig bära en personlig *daimon*, av romarna kallad *genius*. Hur denna kraft sedan styrde bärens öde kunde man inte trätt fram. En fatalism, av västerlänningar längre fram uppfattad som typisk för orientalisk livshållning, erbjöd sig som livsalternativ. Diverse mysteriereligioner med rötter i västasiatiska eller egyptiska kulturer utbredde sig. Kristendomen hade av förklarliga skäl ännu inte trätt fram, men jordmånen för dess framtida rotsläande var preparerad. Linnér bjuder på vidsträckta utblickar över tidens andliga landskap.

I fråga om hellenismen som litterär epok förmedlar boken täta sammanfattningar av den skönlitteratur som skrevs. Här möter framstående episka diktare som Kallimachos och Apollonios från Rodos. Den sistnämnde har ju i hexameterdikten *Argonautika* livfullt berättat om Iasons resa till Kolchis i syfte att till Hellas hemföra det gyllne skinnets. Här möter ett antal hymn- och epigramdiktare liksom komediförfattaren Menander och mimikern Herodas/Herondas.

Epoken utmärkte sig även genom uppbyggandet att ett antal storslagna institutioner, tillkomna för att främja både kultur, arkivering och religiös kult. Främst bör naturligtvis här nämnas det väldiga biblioteket i Alexandria, som uppfördes under denna tid och som bestod ända till 600-talets arabstorm, då bokrullarna fick skatta åt förgängelsen genom att användas som bränsle i de badhus som de nya herrarna tvådde sig i. Likaså bör som tidsmarkeringar byggnader som Artemistemplet i Efesos, Mausoleet i Halikarnassos, kolossen på Rodos, fyren på ön Faros utanför Alexandria, Atenatemplet i Lindos, Asklepiostemplet på Kos och Apollontemplet i Didyma nämnas. Som sig bör avhandlas även den slösande rikedom i Pergamonaltarets friser. Den korintiska tempelordningen med sina rikt dekorerade kolonnhuvuden utpekades av Linnér såsom varande den för hellenismen typiska stilen.

Linnér är grecist med vidsträckta kulturhistoriska och litterära kunskaper långt utanför sina egna specialområden. Men hans bok

spänner även över tidens naturvetenskapliga och tekniska vinningar. Vid sidan av alla de stora namnen, träffar man i hans bok även på flera mindre kända. *Från Alexander till Augustus* är f.ö. det första större arbete om hellenismen som skrivits på svenska. Han skriver med den självklara auktoritet och genomsyrande glädje som bara omfattande kunskap och stor respekt inför ämnets betydelse kan åstadkomma.

Olof Hägerstrand

J. G. A. Pocock, *Barbarism and religion: Barbarians, savages and empires. Volume four*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. xii + 372 s. ISBN 978-0521856256. Inb. Pris 48 pund.

Detta arbete är ännu ett bidrag till Pockocs flerbandsstudie av Gibbons klassiker om romerska rikets nedgång och fall. Liksom i de tidigare volymer (recenserade i *Lychnos* 2002 och 2005) är fokus inte så mycket Gibbons verk utan på dess intellektuella kontexter. Studien motiveras av att *The decline and fall of the roman empire* efter ett antal kapitel om romerska förhållanden tematiserar "barbarerna" vid rikets gränser. Här kan Gibbon inte längre bygga på klassiska källor, utan blir mer hänvisad till annan historieskrivning. Detta gör också att hans framställning blir mer komplex och spänningsfylld.

Pocock visar att Gibbon, intressant nog, tog starka intryck av flera kristna historieskrivare som var nydanande i utforskandet av världen utanför Europa. Gibbon var förvisso en upplysningsstänkare, men han läste flitigt verk även från andra läger. Särskilt intressant är här Pockocs analys av Joseph de Guignes sammankoppling av europeisk och asiatisk historia genom stäppens nomadfolk. T.ex. kunde krig i Ostasien leda till successiva folkvandringar och tids nog nya krig i Europa. Detta integrerade euro-asiatiska perspektiv hade betydelse för Gibbon, och det har blivit ett standardinslag i mycket av 1800- och 1900-talens historieskrivning.

Ett centralt tema i studien är Pockocs analys av begreppen *savages* och *barbarians*. Medan det senare är ett antikt begrepp så är *savages* en 1700-talskonstruktion. Pocock urskiljer tre källor till "vilden". Det handlar om antika och humanistiska beskrivningar av cykloper och halvmänniskor, om den politiska teorins idé

om naturtillståndets ensamma och kringvandrande individer, samt om européernas möte med människorna i den nya världen. Amerikas indianer blev till ett problem för alla etablerade europeiska filosofiska, teologiska och historiografiska modeller. Enligt Pocock är det framförallt filosofin och den nya "filosofiska historien" som tar sig an "vildarna" som fenomen. I det begrepp som tar form saknar *savages* till skillnad från *barbarians* historia, och är därför rena naturvarer. Vidare ses det som avgörande att vildarna saknar egendom, och därmed inte uppfyller upplysningshistoriografins kriterium på civilisation. När väl begreppet formulerats "upptäcks" sedan vildar i andra världsdelar. Den mest betydelsefulla teoretiseringen av begreppet *savage* formuleras i den skotska fyrstadieteorin där fenomenet betraktas som människans första och lägsta utvecklingsstadium. Med detta fås sedan ett förändrat barbarbegrepp: något som hör till det andra utvecklingsstadiets nomadsamhälle.

Ungefär halva Pockocs bok utgörs av en genomgång av två för samtiden och Gibbon viktiga verk: William Robertsons *History of America* (1777) och Abbé Raynals *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* (1780). I det senare verket var Denis Diderot en framträdande medarbetare. Pocock ställer frågan om hur dessa två verk försöker koppla samman Amerikas och Europas historia, och slutsatsen blir att motsatsställningen mellan historia och natur utgör ett ständigt närvarande hinder för en syntes.

Hos Robertson visar sig detta problem i att framställningen hela tiden pendlar mellan en klassisk berättelseform när det gäller européerna, och en historiefilosofisk framställning av Amerikas indianer som befinnande sig i naturtillståndet. Förklaringen av indianernas kvarblivande på det första stadiet i mänsklighetens historia handlar, enligt Pocock, mindre om ras än om faktorer som försyn och fossilisering pga. seder och klimat. Vidare tematiseras Robertsons uppenbara problem med att förstå Aztek- och Inkakulturerna som exempel på naturtillstånd. I detta sammanhang behandlas också samtida kritiker, främst Francisco Clavijero. Denne skrev en historia där Amerikas civilisationsutveckling beskrivs på upplysningssätt, och där conquistadorerna motsvarar de germanska barbarer som krossade romarriket.

Raynals studie analyserar handelns utveckling som drivkraften i den europeiska civilisationens expansion. Här framställs Europa i huvudsak som det civiliserade handelssamhället och Amerikas indianer som befinnande sig i naturtillståndet: historia versus natur alltså. Asiens kulturer skildras i det stora hela som mellanstadier. Pocock uppmärksammar emellertid också verkets många reservationer. Europa skildras i flera passager som på sin höjd halvciviliserat med många kvarlevande barbariska tendenser, och här finns en civilisationskritisk diskussion av värdena med att leva i naturtillståndet. Pocock menar att verket inte når fram till en egentlig syntes, utan att det faller sönder i två partier som motsvarar Raynals syften att återupprätta de franska imperiesträvandena, och Diderots mer kritiska ansatser.

I ett avslutande kapitel behandlas Gibbon och tidens idéer om imperier. Pocock menar att man under det sena 1700-talet fortfarande rörde sig med en version av det antika imperiebegreppet som främst betecknade styret över och suveräniteten för ett rike (t.ex. betecknade "the British empire" främst styret av England). Samtidigt börjar emellertid ett modernt imperiebegrepp ta form: dels genom resonemang om de moderna rikenas övervinnande av hotet från barbarerna, och dels genom herraväldet i avancerade kolonier som Indien.

Liksom de föregående volymerna av *Barbarism and religion* är denna lite för ofta ostrukturerad, och betydelsen för Gibbon tenderar alltför ofta att hamna i marginalen. Å andra sidan är Pococks studie fantastiskt uppslagsrik och orienterande i en rad mindre kända historiografiska verk. Detta och de nästan alltid intressanta principreflexionerna gör att studien trots allt är mycket värdefull.

Mats Persson

Christine Quarfood: *Positivism med mänskligt ansikte: Montessoripedagogikens idéhistoriska grunder*. Stockholm/Stehag: Östlings Bokförlag Symposion, 2005. 299 s. ISBN 91-7139-727-2. Inb. Pris 268 kr.

Titeln antyder en motsättning: montessoripedagogiken är positivistisk, dvs. biologiskt deterministisk, men den är också humanistisk och betonar barnets frihet. Kan det gå ihop?

Maria Montessori föddes 1870. Hon studerade medicin och tog sin läkarexamen 1896. Därefter utvecklade hon sitt tänkande kring

barnpsykologi och undervisning medan hon arbetade som läkare, antropolog och lärare. Den första Montessoriskolan invigdes 1907 i Rom och några år senare kan man tala om en snabbt växande "Montessorirörelse". I dag finns över hela världen skolor som tillämpar denna pedagogik.

En grundsten i Montessoripedagogiken är barnens fria val av aktiviteter. Olika slag av stoff, material och dylikt presenteras av läraren men barnen väljer själva vad de ska arbeta med, när de ska göra det och hur länge. Man eftersträvar självdisciplin i stället för kommandodisciplin. Barnen arbetar självständigt. Läraren observerar varje barn och vet på så sätt vilka studiemoment som barnet är moget för. Hon skall handleda men inte ingripa eller lägga tillrätta. Klander och beröm skall undvikas. Barnet skall få chans att utveckla en egen motivation. Arbetet med ett studiematerial, både framgång och misslyckande, ger i sig stimulans för att fortsätta under förutsättning att ingen lägger sig i.

I dag karaktäriseras en sådan metod som "elevcenterad" till skillnad från en mera traditionell "lärarcenterad" undervisning där läraren styr inlärningsprocessen. Den placeras i något slags "progressivt" fack och associeras med strävan efter demokrati och social utjämning. Den pedagogiska debatten är en fråga om att välja mellan hela paket. Den som vill ha en skola där inlärningsfriheten är mycket stor placeras i ett elevdemokratiskt och nivelistiskt fack. Den som vill ha en förbestämd struktur med lärarledd undervisning i traditionella ämnen antas även vara anhängare av strikt disciplin och tidig betygssättning. Montessoris levnadstecknare och uttolkare har enligt Quarfood ofta fastnat i ett sådant "paket". Med utgångspunkt i den aktuella pedagogiska diskursen har de i Montessoris frihetspedagogik sett inflytande och beröringspunkter enbart med pedagoger som Ellen Key, Johann Pestalozzi och John Dewey. Cesare Lombroso däremot har man ofta negligerat trots att Montessori i hög grad lutar sig mot denne antropolog. Men vem vill idag se en koppling mellan rasideologi och en frihetlig skola?

Enligt Quarfood har man på så sätt både moderniserat och "försnållat" upphovskvinnan. Hon sätter in Montessori i ett helt annat sammanhang nämligen det positivistiska och socialdarwinistiska tänkandet som på 1800-talet dominerade såväl det medicinska tänkan-

det som människo- och samhällssyn. ”Normalitet” var ett centralt begrepp. Den normala människan fungerade bra både intellektuellt, känslomässigt och moraliskt. Hon hade ett harmoniskt utseende och inga lyten. Mot henne stod den onormale: idioten, brottslingen, den missbildade, den döve etc. Ofta räknades även icke-européer dit. Det var människor som på grund av arvsdefekter ”fallit” från utvecklingsstegen och degenererat till ett tidigare stadium där människor var utvecklade och dominerade av sina instinkter. De var potentiellt farliga vare sig ”degenerationen” visade sig i utvecklingsstörning, våldstendenser eller skelögdhet. Även barnen, som i sin utveckling genomgick artens utvecklingsfaser, räknades till de abnorma men för dem vars arv var sunt var det en övergående fas. De genetiskt fördärvade däremot var för alltid fast i sin abnormitet och var en potentiell fara för samhället; dels genom sina brottsliga tendenser, dels genom att de kunde sprida abnorma arvsanlag dels genom att smitta andra med sin abnormitet. Det är här vi finner grunden för Montessoripedagogiken. De genetiskt oskadade barnen skall identifieras och skiljas från de degenererade och stödjas i sin utveckling till normala individer. Eftersom denna utveckling sker i bestämda stadier skall varje barn ges stor frihet att välja de moment som hör ihop just med dess aktuella stadium. Läraren skall observera varje individ så att hon kan presentera rätt material när det är dags. Syftet var att förädla släktet och motarbeta degenerationen.

Det är en utmanande bok. För mig som inte är idéhistoriker blev strukturen ibland ett hinder. Jag fick gå tillbaka och läsa om. Den verkliga utmaningen låg ändå i att ställas inför mina egna föreställningar om vilka idéer som är oförenliga och se hur hopplöst tidsbundna de är. Att följa hur den moderna barnpsykologin växer fram ur en teori som menade att arternas utveckling avspeglar sig i den enskilda individens växande. Att se hur en strängt deterministisk utvecklings- och ärftlighetslära kombinerad med strävan att förädla rasen leder till en pedagogik som har tillit till elevernas kloka och engagerade val och därför ger dem stor frihet i sin inlärningsprocess. Den egna logiken ställs på huvudet. Det är ett äventyr.

Blir Montessoripedagogiken tvivelaktig i ljuset av sin historia? Nej, varför det? Det är frukten vi äter, inte trädet.

Jan-Olof Hellsten

Riksarkivets beståndsöversikt, 8:1–3, Enskilda arkiv: person-, släkt- och gårdsarkiv, av Ingemar Carlsson. Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 8. (Stockholm: Riksarkivet, 2006). Totalt 1631 s. Band 1: ISBN 91-88366-73-1. Band 2: ISBN 91-88366-74-X. Band 3: ISBN 91-88366-75-8. Inb.

Varje forskare vet att enskilda arkiv är svåra att få grepp om. En del ligger i privat ägo, andra ligger okatalogiserade på våra universitetsbibliotek, andra åter ligger både okatalogiserade och i privat ägo. I Riksarkivet finns mängder av arkiv, oöverskådligt många för både amatörer och forskare. Nu har det utkommit tre underbara volymer för dessa sökare. Under ledning av den eminent kunnige arkivarien Ingemar Carlsson har Riksarkivet utgett en utförlig förteckning över enskilda arkiv. Här står allt vad man vill veta för att kunna gå vidare, det vill säga åka till Riksarkivet för att själv ta del av handlingarna. Arkivbildarna presenteras, omfånget och innehållet anges i stora drag, korshänvisningar gör det värdefullt och ger tips åt forskaren.

Man kan bläddra och göra upptäckter, man kan läsa och förundra sig. Här finns gamla arkivbildare som Erik XIV (hans paper finns på andra ställen också), Martin Luther (endast ett brev) eller Axel Oxenstierna (53 volymer). Här finns yngre som Bertil Ohlin (276 volymer!), f. regeringsrådet Gustaf Petrén (140 volymer), f. statsrådet och landshövdingen Britt Mogård (42 volymer) eller hennes kollega Björn Molin (8 volymer). Här finns även arkiv efter nazistledaren Assar Oredsson och hans hustru Vera, bl.a. innehållande deras publicerade memoarer; detta förvärv har skett genom inköp, står det. Annars har i regel överlämnandet skett frivilligt och utan kostnad – och säkert med en suck av lättnad.

In summa: tre nyttiga, användbara och värdefulla handböcker!

Tore Frängsmyr

Maija Runcis & Bengt Sandin: *Fågel, fisk eller mittemellan? Utbildningsprogram som kulturellt och politiskt problem*. Stiftelsen etermedierna i Sverige 17, Arkiv förlag, Stockholm 2006. 208 s. ISBN 91-88830-30-6. Inb. Pris 257.

Redan förordet skvallrar om vilket enormt arbete som komprimerats i denna skrift på

drygt 200 sidor. Maija Runcis och Bengt Sandins studie *Fågel, fisk eller mittemellan? Utbildningsprogram som kulturellt och politiskt problem* är både en sammanfattning av de allt som allt 16 delrapporter som författats inom forskningsprojektet ”Välfärdsstat, medier och modernisering” och ett försök till egen tolkning av sambandet mellan utbildningen i etermedierna och samhällsutvecklingen. Under så gott som hela 1900-talet, kan tilläggas: undersökningen sträcker sig från 1930-tal till 1990-tal. Ansatsen är bred så det förslår.

Den utveckling som utbildningsprogrammen i radio, och senare även i TV, genomgår är parallell med och inflättad i den utveckling som sker på andra håll i samhället. Det är också undersökningens hypotes: att utbildningsprogrammen ”både speglade och formade det moderna svenska samhället” och att folkhemsbygget och utbildningen via medierna är delar av samma skeende. Utbildningen i radio och TV blev en del av byggandet av det nya välfärdssamhället och var en medveten politik för att utbilda och upplysa medborgarna. Det är ingen revolutionerande hypotes, men intressant nog för att fånga läsaren. Undersökningen utgår från en rad överlappande frågor av empirisk och teoretisk karaktär: vad säger utbildningsprogrammen om det samhälle de är en del av, vilka är programmens direktiv jämfört med skola och journalistisk verksamhet, vilket innehåll skulle (radio)-utbildningen omfatta och vilka hade rätt att skapa denna utbildning? De teoretiska och metodologiska utgångspunkterna gör att framför allt arenan och aktörernas påverkansmöjligheter fokuseras. Ett grundantagande är att kontroll och frihet förutsätter varandra, varmed författarna positionerar sig mot föreställningar om välfärdsstatens socialpolitiska reformer som antingen ett instrument att fostra och kontrollera medborgarna eller som en motvikt till kommersiella krafter och därmed en medborgarnas väg till befrielse. Kontroll och frihet förutsätter varandra, och författarna menar att utbildningsprogrammen i media spelar en central roll i, samt är ett sätt att belysa, detta förhållande.

Det är med andra ord flera spännande teman som berörs i undersökningen. Tyvärr medger inte studiens omfång, sett till antalet sidor, att de behandlas särskilt ingående. En del frågor lämnas obesvarade. Vad avses exempelvis med modernisering, som är ett av

forskningsprojektets centrala teman och som författarna ofta återkommer till? Jag saknar även en utveckling av hypotesens andra del: hur utbildningsprogrammen påverkade och formade det moderna svenska samhället. Detta finns underliggande i framställningen, men hamnar i skymundan av den ibland snäva fokuseringen på de enskilda utbildningsprogrammen och turerna kring dessa.

Att undersöka ett ämne så omfattande och mångfacetterat som detta, innebär att mycket måste lämnas därhän eller beröras i förbigående. Det är naturligt och egentligen inte beklagligt, eftersom undersökningens styrka ligger i dess breda grepp och i mängden empiri den presenterar. Däremot är det osäkert vilka läsare boken riktar sig till, och vilka förkunskaper dessa förväntas ha. Övergripande beskrivningar av samhällsutvecklingen varvas med nedslag i de enskilda fall som behandlas. En mellannivå hade kunnat ge ökad skärpa åt analysen, och underlättat för läsaren att följa med i pendlingen mellan det generella och det specifika. Läsaren hade även varit behjälpt av en lista över alla förkortningar, samt ett personregister.

Två problem med studien ligger i materialhanteringen och författarnas förhållande till forskningsläget, något som förstärks av att författarna ibland levererar slutsatser som borde ha utsatts för djupare källkritik och ibland utsätter källorna för kritik som inte är helt skälig. Ofta är det osäkert vems slutsatser som presenteras och vem det är som talar – Runcis och Sandin, andra forskare inom projektet, eller de studerade aktörerna? Framför allt bildtexterna är okritiska för att inte säga hyllande, vilket gör mig fundersam angående deras avsändare, syfte, och förekomst i denna bok. Vidare hade det varit önskvärt med en tydligare presentation och diskussion av det material som ligger till grund för studien – särskilt som författarna skriver att en viktig poäng är användningen av olika typer av material ”för att åskådliggöra den förhandling som programmen är en del av.” Läsaren får veta att källmaterialet bland annat består av utredningsmaterial, tryckta politiska akter, debattinlägg och intervjuer. Däremot får man ingen uppfattning om det empiriska underlagets omfång vilket gör det svårt att bedöma undersökningsområdet, exempelvis med avseende på vilka arenor de förhandlingar som undersöks egentligen fördes. En direkt brist är att det inte finns någon förteckning över vilka som intervjuats.

En petissä i sammanhanget, men likväl ett störande inslag, är de korrektur- och redigeringsfel som dyker upp på sina håll. Allvarigare är att den språkliga framställningen ibland gör det svårt att förstå vad författarna menar. Några förtydliganden hade kunnat avhjälpa delar av problemet: vad menas exempelvis med *stat*, *välårsstat*, *civilsamhälle*, *offentlighet*, och hur förhåller de sig till varandra? Välbehövt vore även förtydliganden av de analytiska kategorierna *aktör*, *arena* och *förhandling*. Författarna glider på begreppen vilket gör det svårt att följa med i framställningen och att kritiskt förhålla sig till undersökningen och dess resultat.

Runcis och Sandins studie dras med en del problem, men det utesluter inte att det ett imponerande arbete författarna har företagit sig. I boken åskådliggörs hur utbildningsprogram i radio och TV varit arena för en rad spänningar och konfliktlinjer, vilka bidragit till att forma svenskt samhälle och samhällsutveckling. Att radio- och TV-medierna är en central del av svensk 1900-talshistoria kan man förstå intuitivt, och utan att ha läst denna bok. Bokens bidrag är att den fyller intuitiv förståelse med konkret substans.

My Klockar Linder

Kulturhistoria

Kuisma Korhonen (red.): *Tropes for the past: Hayden White and the history/literature debate*. Amsterdam & New York: Rodopi, 2006. 175 s. ISBN 90-420-1718-X. Häftad. Pris 37 euro.

Den här boken består av studier som en gång lästes vid en konferens om relationen mellan historia och litteratur i Finland 2003. Bland talarna fanns forskare från olika länder och i olika faser av karriären: några väletablerade forskare med flera publikationer bakom sig och några som då var doktorander, som i denna volym redovisar delar av sina undersökningsresultat i preliminär form. Bland talarna fanns också Karlheinz Stierle och Hayden White, som båda representeras med egna texter. Den sistnämnde har varit den som under de senaste decennierna förknippats med ifrågasättandet av hur gränsen mellan historikers skrivna texter och litterära författares texter skall förstås. Det stora flertalet av bidragen gör hänvisningar till Whites verk eller bygger till viss del på några av dem. Volymen torde bara vara av intresse för dem som vill läsa nya uppsatser av White och Stierle eller som har ett särskilt intresse för frågan om hur relationen mellan litteratur och historia kan och har uppfattats.

Störst intresse riktar man givetvis mot Stierle och Whites originalbidrag. Denne förre tar upp tråden från 1900-talets stora diskussion om berättande och verklighet och försvarar vikten av att analysera hur upplevelsen av tillvaron ges en minnesvärd form i ett berättande. Berättandet blir i den hermeneutiska

tradition som Stierle står i ett sätt att förankra människan i världen. Berättande är en aktivitet som vi inte kan tänka oss att människan skulle kunna leva utan. "The world's potential for narration is part of the innermost nature of the cultural world and belongs to what one might call the anthropological fundamentals." (81)

I sitt bidrag återvänder White till Primo Levis verk. Han argumenterar för att Levis sätt att skildra sina upplevelser i de nazistiska förintelselägren är fyllda av litterära och retoriska grepp som problematiserar skildringens förmenta objektiva och neutrala yta. Det som ger Levis text dess känsla av realism och trovärdighet är just bruket av bildligt språk. Samtidigt är det just förmågan att omvandla upplevelserna till en modernistisk litterär form och undvika de framställningssätt som en professionell historievetenskap har favoriserat som, enligt White, gör Levi så värdefull för oss som skildrare av Förintelsen.

Vad White gör i denna uppsats är också något farligare än att bara diskutera historia och litteratur. Levi är ju på sätt och vis det litterära vittnets mest utpräglade gestalt och det som White här diskuterar kan sägas handla om vittnets trovärdighet. Det modernistiska skrivande som Levi ägnade sig åt "brings under question the fact-fiction distinction and, along with that, the distinction between the real and the imaginary." (33) Här anar jag ett dilemma som arbetar underjordiskt i Whites analyser av Levis verk. Frågan om vittnets roll i historietänkandet är dock ett alltför intrikat problem för att kunna analyseras här och får

anstå till ett senare tillfälle (jfr Michael Azars essä om vittnet i *Lychnos* 2005).

Torbjörn Gustafsson Chorell

Erland Mårald & Christer Nordlund (red.): *Topos: Essäer om tänkvärda platser och platsbundna tankar*. Stockholm: Carlssons, 2006. 340 s. ISBN 91 7331 005 0. Inb. Pris 298 kr.

När Sverker Sörlin firar sin femtioårsdag är förstuds en idéhistorisk festskrift på sin plats. Att detta tillfälle inte gått om intet har Erland Mårald och Christer Nordlund sett till, vilka tillsammans har redigerat den stiliga volymen *Topos: Essäer om tänkvärda platser och platsbundna tankar*. Inom bokens pärmar ryms sjutton kapitel, i nästan samtliga fall författade av idéhistoriker med koppling till Umeå universitet, där Sörlin länge verkade.

Det övergripande tema som valts för essäerna, och som kortfattat ringas in i Måralds och Nordlunds förord, ligger både rätt i tiden och i linje med Sörlins egen forskning. Intresset för platsers betydelse har ökat betydligt på senare tid, och till alla de andra ”vändningarna” inom historieforskningen har kunnat läggas en rumslig sådan. Så som redaktörerna skriver är en utgångspunkt att ”rum inte bara är något neutralt som successivt fylls med innehåll, utan att rummen i sig själva konstituerar sociala system, påverkar kulturella processer och därmed ytterst bidrar till att forma historien”. Det är här inte endast fysiskt bestämda rum som avses. De platser som essäsamlingens titel syftar på kan även ha symboliska eller mentala dimensioner, något som inte minst görs tydligt av kapitlens vitt skilda innehåll. De åsyftade rummen är kopplade till olika föreställningar om ordning, och därmed till samhällsrelaterade normer och maktrelationer. Vem som fått göra vad på vilka platser har skiftat åtskilligt över tid, vilket kvinnors ökade tillträde till det offentliga rummet är ett uppenbart exempel på.

Bokens upplägg är till viss del tematiskt. Här finns bland annat texter med anknytning till natur- och samhällsvetenskap, andra diskuterar olika aspekter av det privata och det offentliga, och ytterligare några uppehåller sig vid frågor om kulturarv och miljövärd. Som sig bör är dock bidragen främst spatialt ordnade, från de ”relativt små och distinkta” till de ”betydligt större och mer diffusa” plat-

serna. Mer konkret innebär detta att läsaren inledningsvis ställs invid sjuksängen, för att sedan via akvarier, laboratorier, kollektivhus, folkhögskolor, Paris, sumpmarker och mycket annat så småningom ledas fram till bokens ändhållplats i det kristna himmelriket. I vissa fall är det platserna i sig eller föreställningarna om dem som framstår som de primära studieobjekten, medan det i andra fall snarare handlar om att visa på rumslighetens eller särskilda platsers betydelse för det egentliga studieobjektet. Ett exempel på det förra är Ronny Ambjörnssons diskussion av vetenskapliga och skönlitterära fantasier om Antarktis; på det senare Klas Sandells diskussion av platsernas roll i den samhällskritiska friluftsvärksamheten som han studerar.

De texter som utgör *Topos* är essäer, och måste också bedömas som sådana, inte som historievetenskapliga uppsatser. Några av dem är på essäistiskt manér påtagligt personligt hållna, på ett sätt som en uppsats vanligen inte tillåts vara. Mer sällan tar författarna ut svängarna genom att spetsa till argumenten, framkasta djärva teser, spekulera eller provocera – något som ju essäformen också brukar kunna sanktionera. I avsaknad av tydliga frågor, analytiskt driv eller teoretisk skärpa är flera av texterna lite uddlösa. Kerstin Thörns essä rör sig visserligen kring ett intressant ämne – det tidiga 1900-talets bostadsundersökningar – men saknar både ett tydligt syfte och ett mer historiserande perspektiv på dåtidens problematiseringar och undersökningspraktiker, och blir till slut inte mycket mer än en solskenshistoria om hur bostäder ordnades till mindre bemedlade grupper. Lena Eskilsson i sin tur ställer visserligen en stor och svår fråga om vilken betydelse den fysiska platsen har för den enskilda individens kreativa förmåga och för idéers utveckling, men vågar sig inte riktigt på att försöka ge något egentligt svar.

Det är vidare lätt att konstatera att det övergripande temat för boken har lämnat ganska blygsamma spår i flera av essäerna. Det gäller bland annat Kjell Jonssons text, som helt enkelt handlar om amerikansk populärfilms syn på naturvetenskapen och dess laboratorium. Det är lätt att hålla med Roger Qvarsell om att ”Allt mänskligt liv och därmed all kulturell och vetenskaplig verksamhet utspelar sig på någon form av plats. Det geografiska och sociala rum i vilket något händer eller utspelar sig kan aldrig vara oväsentligt för att förstå

vad som görs och vad som sägs.” Svårigheten ligger förstås i att omsätta denna insikt i en analys som bidrar med något utöver vad en analys som inte uppehåller sig vid frågor om rumslighet kan göra. I sin diskussion om den minst sagt symbolladdade sjuksängen lyckats dock Qvarsell själv bra med detta.

Även om boken som helhet är lite väl beskedlig så finns här flera essäer som är klart uppfriskande och läsvärda, oavsett deras eventuella kopplingar till bokens övergripande tema. Per Wisselgren diskuterar i sitt kapitel rumsliga aspekter av 1930-talets samhällsvetenskap och Alva Myrdals roll i denna, och lyckas i detta sammanhang säga något nytt och intressant om redan välkända ämnen. Ett annat exempel är Jenny Eklöf, som skrivit en skarp och pedagogiskt upplagd analys av det märkliga förhållandet att vetenskapsjournalister i vår tid ofta accepterar rollen som vetenskapssamhällets okritiska megafoner i det offentliga rummet. Varför någon skulle läsa *Topos* från pärm till pärm är det däremot svårt att argumentera för. Boken bjuder på en hel del trevlig läsning, men den som önskar lära sig mer om den rumsliga vändningen och läsa konkreta empiriska studier på detta tema gör förmodligen bäst i att vända sig någon annanstans.

Petter Tistedt

Jonas Nordin, *Certamen equestre: Karl XI:s karusell inför samtid och eftervärld*. Stockholm: Byggförlaget, 2005. 168+256 s. Inkl. ill. faksimil. ISBN 91-7988-275-7. Inb. Pris 337 kr.

Under senare år har forskningen i högre grad uppmärksammat den roll hovceremonier såsom kröningar, bröllop och begravningar har spelat. Det har ansetts vara en central uppgift för studiet av den politiska kulturen att också undersöka hovkulturens tämligen speciella karaktär. Dessa ceremonier har särskilt i den tidigmoderna svenska staten inte bara rört själva hovet utan vänt sig utåt till landet och också till övriga Europa. Det finns anledning att betrakta konst och litterära produkter inte bara för deras konstnärliga värde utan ibland för deras officiella roll i informationen. Ett ytterst i ögonfallande exempel på detta är David Klöcker Ehrenstrahls magnifika verk från år 1685, *Certamen Equestre*. Det bestod av 63 kopparstick vilka alla beskriver den

karusell som iscensattes i Stockholm strax före julen 1672 då Karl XI:s trontrilträde skulle firas.

Karuseller på 1600-talet var inte vad vi idag förknippar med ordet. De hade då en direkt koppling till medeltidens riddarkultur och innebar en kombination av tävling och manifestation av rytteri och ridderliga dygder i största allmänhet. I Stockholm kunde man direkt ta över de bärande ingredienserna i ceremonielet från andra europeiska hov. Ludvig XIV hade bara tio år tidigare i Paris ordnat en grandios karusell för att fira födelsen av en ny tronföljare.

En karusell av det här slaget hade uppgiften att synliggöra för alla såväl landets som kungens magnificens. Vi vet med facit i hand att den svenska stormakten egentligen redan 1672 var dömd att snart upphöra. Men naturligtvis hade varken de som deltog i karusellen eller de som betraktade den något sådant facit. I samtidens ögon hade karusellen en viktig uppgift att bidra till bevarandet av rikets makt och position. Den var således inte bara riktad till Stockholms invånare utan hade både ett maktideologiskt budskap till andra stater. Den lät den unge kungen knyta an till de vid denna tid så viktiga föreställningarna om ett storslaget götiskt förflutet. Kungen framställdes i karusellen som en götisk häralförare men med sin romerska rustning associerade han också till romarrikets storhet.

Med tanke på att karusellen var ett så stort slaget och viktigt spektakel förslög inte ord långt för att verkligen återge den för övriga världen. Kopparsticket hade sedan reformationen visat sig kunna spela en viktig roll i propagandan och informationens tjänst. Under 1600-talet blev detta allt tydligare. Det låg därför nära till hands att föreviga och sprida den stora karusellen med hjälp av kopparstick.

Det är naturligtvis viktigt i vår tid att bevara och uppmärksamma dessa sidor av vårt förflutna. I karusellen deltog svenskarna eller goterna och dessutom polacker, turkar och övriga européer. Den unge kungen hade förhoppningar att han skulle kunna agera på den politiska arenan för att rädda den kristna världen mot hotet från turkarna. Det var med andra ord fråga om en ceremoni som främst innehöll politik. Att studera bilderna som historiskt material kan med andra ord avslöja en hel del. I så måtto är *Certamen Equestre* ett viktigt tidsdokument och ett källmaterial för historiker.

Byggförlaget har i en pappkassett gjort en ren faksimilutgåva av den ursprungliga utgåvan samt dessutom samlat en rad viktig information till detta i en separat bok av mer normalt format. Här får man först Jonas Nordins utmärkta introduktion, där han berättar om bakgrunden till såväl planschverket som själva karusellen. Till detta kommer också som en väsentlig del en utförlig kommentar till alla planscherna. Här har Nordin nästan genomgående lyckats att till varje del ge alla relevanta och nödvändiga uppgifter. Här beskrivs kopparsticken i detalj. Det inkluderar ingående förklaringar till de olika arméernas utrustning men också en rad biografiska uppgifter till alla de svenskar som man kan se återgivna i verket.

Dessutom finns den kartell som Erik Lindschöld gjorde med i Nordins kommentar. Den motsvarar närmast ett slags program till karusellens olika ingredienser. En kortare samtida beskrivning är även inkluderad. Allt är dessutom också tryckt i engelsk översättning.

Erland Sellberg

Henrik Rosengren och Johan Östling, red.: *Med livet som insats: Biografen som vetenskaplig genre*. Lund: Sekel Bokförlag, 2007. 190 s. ISBN 978-91-976529-1-9. Inb. Pris 257 kr.

Biografen som vetenskaplig genre har varit på väg ut ur garderoben ganska länge nu. Dess så kallade återkomst har utropats i väl över ett decennium, med samlingsvolymen *Att skriva människan: Essäer om biografen som livshistoria och vetenskaplig genre* (1997) som ett tidigt svenskt exempel. Att en antologi om biografiskrivande ännu år 2007 till stor del ges formen av en försvarsskrift säger kanske något om med vilken misstänksamhet genren ännu betraktas i vissa läger, eller åtminstone om hur ifrågasatta många akademiska biografiförfattare fortfarande känner sig. Kanske inte helt utan anledning: den vetenskapliga biografen är en svårforcerad genre, som försätter författaren i många dilemman. Men, som alla antologins skribenter på olika sätt framhåller, i dessa svårigheter ligger också en utmaning. Omöjligheten i att skriva en allomfattande, slutgiltig biografi öppnar upp för många andra intressanta utvägar.

Antologin *Med livet som insats* är skriven med utgångspunkt i ett biografisymposium

som hölls i Lund hösten 2005. Den är indelad i tre sektioner: Den biografiska genren, Den biografiska blicken och Den biografiska dialogen, med en bibliografi över biografisk och biografiteoretisk litteratur som avslutning. Den första sektionen inleds av historikern Alf W Johansson. Johansson skisserar en bild över biografins skiftande status under de historievetenskapliga paradigmen som avlöst varandra under det senaste århundradet. Dessa identifieras som det nationellt statsidealiska historistiska, det positivistiskt-rationellt källkritiska och det materialistisk-marxistiska social- och strukturhistoriska paradigmet, samt slutligen den postmoderna perspektivismen. Det senaste paradigmet har, menar Johansson, kunnat återge biografin dess legitimitet som en vetenskaplig genre bland andra.

Den danska kulturvetaren Birgitte Possing fortsätter med att ifrågasätta de konstlade motsättningar mellan stilistisk elegans, grundlig empiri och analytisk skärpa som ofta lyfts fram som hinder för att skriva en både läsbar och vetenskapligt gedigen biografi. Hon menar vidare att den skepsis som ännu möter danska biografiforskare bottnar i att biografins be-lackare inte satt sig in i den biografiteoretiska utveckling som skett i skiftet från modernism till postmodernism. Det nya med de postmoderna biograferna är deras "komplexe leg med, reflektion över og forskning" i genren, som mer än någonsin är både narrativ och analytisk. Frågan är inte längre om, utan hur historien skapas av människor. Syftet är inte heller längre att rekonstruera den "sanna" människan bakom myten, utan snarare att undersöka hur människors identitet konstrueras av dem själva och av andra. Insikten att varje människa lever en mångfald av liv möjliggör en mycket polyfon, facköverskridande genre, skriver Possing.

Hon följs av litteraturvetaren Lisbeth Larsson, som reflekterar över den litteraturvetenskapliga författarbiografins uppgång, fall och begynnande återkomst, där genusanalytiska undersökningar av främst kvinnliga författarskap har banat vägen för nya typer av författarbiografier. Biografen är intressant som studieobjekt eftersom den speglar människans syn på människan, menar Larsson, som också tycker sig se hur genren vitaliseras under sociala omvandlingsperioder. Efter sammanbrottet för modernismens människoberättelse finns nu ett behov att återdefiniera människan. Kanske är det detta som ligger bakom de senaste

årens biografiska boom, frågar sig Larsson. Men hon är inte säker på svaret. Mer traditionella biografier dominerar ännu stort över textbiografier av renodlat postmodern typ. Möjligen, funderar Larsson, ska det biografiska intresset därför snarare tolkas som en reaktion mot poststrukturalistisk antihumanism.

Inästa del reflekterar litteraturvetaren Johan Svedjedal, historikern Henrik Rosengren och idéhistorikern Ingmar Lundkvist i varsitt kapitel över den biografiska metodens ställning och förtjänster inom tre humanistiska discipliner där biografien traditionellt haft en given plats – om än tidvis omtvistad. Svedjedal ifrågasätter uppfattningen att biografien är icke-teoretisk. Den goda biografien, menar han, är snarare multi-teoretisk, en öppen genre som ger stora möjligheter för experiment. Rosengren slår ett slag för möjligheten att skriva avhandling i biografiform och Lundkvist diskuterar fördelarna med att välja ut vissa teman som avgränsning för biografien. De följs av medeltidsarkeologen Kristina Josefsson, som argumenterar för att en biografisk metod också kan vara användbar i hennes egen disciplin, trots den där närmast definitionsmässiga bristen på den typ av källmaterial, det skriftliga, som vanligtvis bildar ryggraden i en biografi.

Antologins sista del behandlar mötet mellan biografen och hennes objekt. Historikern Yvonne Hirdman diskuterar genusteori som angreppsvinkel och risken att "amatörpsykologisera". Hennes slutsats är att biografiskrivandet inte är kontroversiellt för att det skulle skilja sig från annan historieskrivning, utan tvärtom för att det så tydligt blottar historikerns största skräck – att framstå som en amatör. Historikern Christina Carlsson Wetterberg reflekterar över den speciella utmaningen att porträttera en kvinnlig intellektuell. Trots att hon inspirerats av flera postmoderna biografier ifrågasätter hon deras strävan att upplösa subjektet. Som alternativ till en gammaldags, statisk subjektuppfattning förespråkar hon i stället en mer mångskiftande och föränderlig sådan, som också lämnar rum för en agerande personlighet.

Också Eva-Helen Ulvros menar att hon som historiker vill söka sig bakom texterna till något slags jag. Hon begrundar konsten att komma nära sitt objekt utan att fastna i glori-fiering, och rekommenderar en balansgång mellan en misstankens och en försoningens

hermeneutik. Hon tar också upp ansvaret för de efterlevande. Idé- och litteraturhistorikern Martin Kylhammar avslutar med att varna för risken att vidarebefordra vad han kallar faktoider, det vill säga etablerade "sanningar" som i själva verket saknar belägg. Risken här, framhåller Kylhammar, är inte bara att historien förvrängs, utan också att avlidna och därmed försvarslösa människor attackeras på ett djupt orättvist sätt.

Inklusive den avslutande bibliografin är antologin en välkommen statusrapport över svensk och nordisk biografiforskning. Snarare än att nå eller ens eftersträva enighet om vad en biografi är eller bör vara, visar författarna att den vetenskapliga biografien är en mångfasetterad genre som – förhoppningsvis – är stadd i dynamisk utveckling.

Annika Berg

Sofia Seifarth: *Råd i radion: Modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968*. Stockholm: Carlssons, 2007. 387 s. ISBN 978 91 7331 0765. Inb. Pris 298 kr.

Att radion som medium bokstavligen spelat en stor roll vid skapandet av bilden av det svenska folkhemmet torde det inte råda något tvivel om. Dess funktion som underhållningsinstitution, propagandainstrument och upplysningscentral gjorde radion till själva centrum i både enskilda hem och det svenska folkhemmet. Sofia Seifarth, undersöker i sin avhandling två av den svenska radions mest populära program från perioden 1939–1968, radiobrevlådorna för sociala frågor och samlevnadsfrågor. Syftet är att studera brevlådan som kontaktyta mellan allmänheten och företrädarna för "projektet folkhemssverige". Vilka frågor ställdes, vilka berättelser formuleras, och vilka svar levererades? Programmen som studeras är *Vart skall jag vända mig?*, ibland kallad *Sociala brevlådan*, mellan år 1939 och 1956 samt *Människor emellan* från åren 1956–1968. I brevlådan fungerade lyssnarnas brevfrågor som utgångspunkt för rådgivning, men också för mer allmängiltiga diskussioner. Källmaterialet Seifarth undersöker består av brev till brevlådan, samt hela bevarade radioprogram och en del övrig dokumentation kring programmen. Lyssnarbrev till programmen utgör i sig ett helt unikt källmaterial, och förtjänar verkligen en forskares intresse.

Den serie radioprogram som studeras inleds med *Vart skall jag vända mig?* som börjar sändas år 1939 och leds av Anna Lisa Söderblom. Brevlådan syftade primärt till att reda ut och hjälpa medborgarna att finna sig tillrätta i den snabbt växande djungeln av sociala reformer, nya myndigheter och rättigheter. Brev som strömmade in till programmet avhandlade ett vitt spektrum där allt från familjekonflikter till frågor om pensionsnivåer och socialhjälp rymdes. Seifarh noterar dock att vissa ideal snabbt framträder bland brevskrivarna: den i särklass vanligaste signaturen lyder "En som aldrig frågat förr". Välkända teman som strävsamhet, skötsamhet och en vilja att klara sig själv artikuleras alltså implicit i breven till Söderblom, samtidigt som många brev tycks tillkomna ur ett behov av att berätta, söka bekräftelse och stöd i lika hög grad som att ställa frågor. I kulisserna förekom det också att Söderblom svarade personligen på särskilt ömmande brev, och även att hon med hälsningar, brevlades och på andra sätt använde sin position till att hjälpa lyssnarna i deras kontakter med myndigheter.

Brevlådan kom också att fungera som forum för kritik mot de nya reformerna och deras tillämpning. Till exempel vittnar brevskrivarna om hur de nya myndigheterna som barnavårdsnämnder och nykterhetsnämnder uppfattades som tillsynsmyndigheter, och att många valde bort möjligheten att söka hjälp då deras inblandning uppfattades som stigmatiserande. Här fungerade dock Söderblom som statens talesman: hon redogjorde för skillnader mellan det gamla och det nya, och pläderade för ett rationellt synsätt där sociala myndigheter och deras resurser var en rättighet, ingen skyldighet. 1951 tog Åke Elmér över brevlådan, och kom att stanna kvar och fortsätta programmet i samma anda som Söderblom till 1956.

Då programledarskapet 1956 lämnades över till Lis Asklund, och brevlådan bytte namn till *Människor emellan* markerar detta enligt Seifarh en tyngdpunktsförskjutning. De sociala frågorna fick mer uttalat sällskap av frågor rörande samlevnad "människor emellan". I avhandlingen spåras bakgrunden till denna intimisering inte hos en stat med allt större anspråk, utan hos privata aktörer vars verksamhet gradvis institutionaliseras. I Asklunds regi kommer programmet att alltmer handla om vardagspsykologi. Problem som tidigare formulerats i sociala och ekonomiska

termer kläs nu i en psykologiserande språkdräkt, också från lyssnarnas håll: nerver, ångest och grubblerier har mot femtioalets slut blivit vanligt förekommande begrepp i lyssnarnas berättelser. Seifarh tydliggör hur en förskjutning mot individualisering och psykologisering av problemområden skett både hos lyssnare och i de svar Asklund levererar. Precis som Anna-Lisa Söderblom och Åke Elmér är Asklund snar att råda lyssnarna att söka hjälp för sina problem. I modern anda uppmanas lyssnarna också nu att betrakta den hjälp som finns med nya ögon: psykiatrikern är en läkare för själen, inte ett tecken på att man är galen, socialhjälp är en rättighet och inget att skämmas för. Något självförverkligande projekt är det dock inte fråga om. Snarare handlar det om att hjälp finns att acceptera sin situation och göra det bästa av den. Lyssnarna är delvis fortsatt skeptiska, och berättar ibland om en annan verklighet där socialhjälp betyder förnedring och myndigheter behandlar de små medborgarna som ett nödvändigt ont. I radiobrevlådan synliggörs därmed klyftan mellan folkhemsvisionen och dess vardagsverklighet.

Sammanfattningsvis är *Råd i radion* en kompetent genomförd undersökning där närheten till empirin gör störst intryck. På gott och på ont, skall kanske tilläggas: materialet är som nämnts ovan fantastiskt, och de brev som finns bevarade skulle mycket väl kunna publiceras oredigerade. Seifarh presenterar dessutom sin undersökning på ett ledigt och välskrivet språk, vilket gör avhandlingen både lättläst och upplysande. Samtidigt innebär närheten till empirin att mer elaborerade frågor kring brevlådornas mediala funktion, deras fostrande och frigörande potential samt lyssnarnas användning av dem, inte ställs. Sådana frågor hade krävt ett syfte mer självständigt i förhållande till materialet, och hade givetvis genererat en annan avhandling. Resultatet får nu i första hand formen av viktig grundforskning för att bidra vidare på, där materialets potential för ytterligare undersökningar framgår med all önskvärd tydlighet.

Maria Björk

Martin Wiklund: *I det modernas landskap: Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*. Stockholm/ Stehag: Symposion, 2006. 479 s. ISBN 91-7139-753-1. Inb. Pris 328 kr.

Kan vissa berättelser kring Sveriges historia vara rimligare, och därmed göra anspråk på att vara mer förnuftiga och användbara, än andra? Är en rimlig berättelse en sann berättelse, eller är ett rimligt återgivande av förfluten tid något annat än sanning? Dessa svårhanterliga frågor står i centrum för historikern Martin Wiklunds avhandling om berättelserna kring det moderna Sverige år 1960–1990. Wiklund ringar därmed in ett sällsynt aktuellt problemfält i fråga om undersökningsperiod, men kanske framför allt i val av perspektiv och forskningsfrågor. Att den svenska efterkrigstiden har gjorts till föremål för ett allt större intresse på senare tid beror sannolikt på att perioden alltmer tycks väsensskild från samtiden, och därmed syns i ett klarare ljus där såväl guldåldersmyter som krisberättelser kan avlivas. Wiklunds avhandling ansluter sig alltså till den allt stridare ström verk som har just efterkrigstiden i fokus. Dock är det hans övergripande frågeställningar kring historiens relevans och historieforskningens rimlighet som har potential att bli verkligt angelägna. Wiklund vill finna en tredje väg att skriva historia på, ett sätt att balansera mellan postmodernistisk hyperrelativism och en förment totalobjektiv hållning.

Med inspiration från den tyske historieteoretikern Jörn Rüsen vill Wiklund undersöka historieskrivning och berättelser om historien som identitetsskapande praktiker med fler syften än att objektivt beskriva dåtiden. Enligt Rüsen är historieskrivning alltid ett meningskapande projekt med fokus på både samtid och framtid. Att undersöka politiska och forskningsmässiga berättelser från perioden 1960–1990 utgör en högre syftesnivå i avhandlingen, där berättelsers rimlighet med avseende på Rüsens teorier är i fokus. På en lägre nivå undersöks mer specifikt hur olika politiska grupper i Sverige formulerat sina berättelser kring det moderna Sverige. Berättelserna analyseras utifrån Charles Taylors landskapsperspektiv, i syfte att problematisera och ifrågasätta deras beskrivning av historien och deras relation till senare historieskrivning.

De ”grupper” vars berättelser Wiklund undersöker är socialdemokratins, sextiotalsvänsterns, den nya kvinnorörelsens, alternativrörelsens samt den liberala rörelsens. I anslutning till analysen diskuteras också historieskrivningen kring dessa grupper och den tid de verkade i.

Att det finns problematiska aspekter beträffande avhandlingens upplägg och ambitioner framgår tydligt redan i ovanstående referat av inledande syften och frågeställningar. Avhandlingens inledning på över 100 sidor slår an den ton som sedan ljuder genom stora delar av framställningen. Texten tyngs med en omfattande teoretisk begreppsapparat som gör den svårläst, och periodvis svärgreppbar då många perspektiv och begrepp samsas om utrymmet. I den empiriska delen lyckas författaren dock nyansera och föra fram vad som faktiskt förefaller vara en ”rimligare” historia kring den undersökta perioden. Till exempel poängteras det faktum att socialdemokraternas berättelse kring en linjär svensk utveckling från 1930-talet och fram till 1980-talet, med ett kort avbrott för andra världskriget, har påtagliga likheter med många nutida forskares beskrivning av samma period. Segraren skriver historien, och berättelsens kronologi vidarebefordras dessvärre relativt oproblematiserad av forskarkollektivet i dag. Samtidigt pekar Wiklund på att den stundtals furiösa kritik som sedan 1970-talet framförts mot socialdemokratins ”upplysningsrationalism” funnit sin väg in i forskningen kring densamma, och sannolikt bidragit till att det upplysningsrationalistiska draget överdrivits.

I avhandlingen diskuteras också huruvida det svenska 1980-talet verkligen kan karaktäriseras som ”nyliberalt”, och i sådana fall, i relation till vad? Wiklund påvisar att bilden av det ”nyliberala” 1980-talet är betydligt överdriven i vissa avseenden, och att spridningen av ”nyliberala” idéer i själva verket var begränsad. I stället konstateras att “[F]öreställningen och idealet om den aktiva människans var inte begränsad till liberaler [...], men föreställningen torde ha gjort liberalismens ideal mer trovärdiga och attraktiva”.

Problemet med de analyser Wiklund gör kring dessa berättelser och fenomen är att de alltför ofta trasslar in sig i begreppsliga och definitionsmässiga resonemang. Den lovvärda ambitionen att undersöka något utöver ”synen på Sverige” hos vissa politiska grupper driver författaren till att slåss med begreppsliga väder-

kvarnar. I fallet med nyliberalismen blir frågan vad ”nyliberal” egentligen betyder, vilken typ av förslag och utsagor som kan betecknas som ”nyliberala” och vilka som inte kan det. Trots författarens uttalade vilja att fjärma sig från berättelsen kring Historien som en och oomtvistlig hamnar han ofta i resonemang kring begreppslogikens essens. Sannolikt beror detta på att Wiklund inte vill bekänna sig till en öppet värderande eller politisk historieskrivning. Han vill finna en rimlig, förnuftig och meningsfull berättelse, men skyggar samtidigt från slutsatsen att såväl rimlighet som förnuft och mening är beroende av position.

Sammanfattningsvis är intrycket av Wiklunds avhandling att den behövt en sträng redigering och ett betydligt mer väl utmejslat syfte. *I det modernas landskap* har många kvaliteter, dock dras intrycket ner av att undersökningen inte lever upp till de ambitioner som deklarerats inledningsvis. Det råder inget tvivel om att historievetenskapen och historieskrivningen behöver en ny riktning efter postmodernismen. Det perspektiv Wiklund med Rösen till hjälp förordar kan mycket väl vara en väg att gå. I den mer empiriska delen lyfts också intressanta aspekter på Sveriges efterkrigshistoria fram, och viktiga och relevanta förhållanden kring ett flertal olika berättelser och föreställningar diskuteras på ett förtjänstfullt sätt. Tyvärr kläs dessa intressanta resonemang och resultat i en språkdräkt som är allt annat än förnuftig och rimlig. Det är synd, eftersom undersökningens djärva intentioner och angelägna nyansering av välkända 1900-talsberättelser förtjänat en bredare publik.

Maria Björk

Jay Winter: *Remembering war: The Great War between memory and history in the twentieth century*. New Haven & London: Yale University Press, 2005. viii+340 s. ISBN 0-300-11068-5. Inb. Pris 35 dollar.

I det tidiga 2000-talet tycks det förflutna vara på allas läppar. Inom såväl turistindustri som akademisk forskning figurerar, mer eller mindre reflekterat, begrepp som ”minne” och ”historia”, ibland med regelrätta konflikter som följd. Historieturisten kan vandra över de grantäckta kullarna vid Verdun och fortfarande hitta granatskrävor. I London kan han eller hon bevista Imperial War Museum och ta del av ”the Blitz Experience”, en rekonstruk-

tion av ett skyddsrum och en bombad gata från Blitzens London. Dessa exempel är knappast slumpvis valda. I dagens minnes- och historieproduktion – såväl den offentliga (medier som film, TV och Internet) som den akademiska (forskning, facktidskrifter och undervisning) – intar de stora världskrigen en särställning. Av västvärldens samlade historia tycks intresset för dessa katastrofer aldrig sina.

Den amerikanske historikern Jay Winter, professor vid Yale University, publicerade 2006 *Remembering War*. Här diskuterar han utförligt hur minne och historia kring första världskriget skapades av en rad olika aktörer i varierande sammanhang. I boken presenteras en tolkning av vad Winter kallar 1900-talets ”memory boom”. Ett övergripande syfte är att visa hur sätten för vilka man mindes, högtidlighöll, sörjde och manifesterade första världskrigets massdöd fått konsekvenser för hur de västerländska samhällenas minneskulturer utformats sedan dess.

Decennierna kring 1900 började filosofer, historiker, psykologer, sociologer och författare intressera sig för minnet, dess mekanismer och hur det formades och skapades, såväl individuellt som kollektivt. Här återfinns namn som Henri Bergson, Aby Warburg, Sigmund Freud, Maurice Halbwachs, Marcel Proust och Virginia Woolf. Till detta kan också läggas att nya och alltmer spridda medieringsformer fick fäste vid samma tid. Dagspressens upplagor blev allt större, och fotografiet och filmen möjliggjorde en mycket bredare cirkulation av olika typer av budskap. Inte sällan fick seklets nya medieringsformer tjänstgöra som medel att nagla fast världar som i moderniseringsens strömvirvlar sakta eroderade bort.

Winter inskräper att begreppen ”minne” och ”historia” alltid befinner sig i relation till varandra. Sålunda går de inte att renodla då det inte finns några rent subjektiva minnen, lika lite som det finns en helt objektiv historia. Det intressanta är det som pågår i spänningsfältet mellan dem. De verksamheter och praktiker som äger rum i detta fält, benämner Winter ”historical remembrance”. Efter inledande kapitel behandlas i bokens resterande delar olika exempel på detta och Winter visar på ett övertygande sätt hur mångfacetterad minneskulturen kring det Stora Kriget är.

De hemkomna soldater vars kroppar inte längre lydde och vars sinnen hade trasats sönder fick diagnosen granatchock. Hos dessa

hade minnet av något outhärdligt tagit kroppen i besittning. I deras kroppar materialiserades krigets vanvett. De som fått sina ansikten sönderskjutna minde på ett plågsamt sätt om vad som utspelat sig på de västeuropeiska slagfälten under fyra år. Proteser, armstumpar, rullstolar framställde samma berättelse. Under mellankrigstiden blir detta exempel på hur minnet av kriget förkroppsligades av dem som märkts av det.

Historien om första världskriget handlar för de flesta om västfronten. Det var där skyttegravarna löpte, det var där slakterna vid Somme, Verdun och Ypres utspelade sig. Ett än mer storskaligt krig ägde dock rum på östfronten. Här konfronterades dessutom ett gammalt bondesamhälles agrara levnadsformer med högutbildade officerare ur de tyska och österrikisk-ungerska arméerna som kom från centraleuropeiska moderna metropoler. En av dessa var den österrikiske judiske officeren Bernhard Bardach som dokumenterade det han såg genom en kamera. Genom dessa bilder möter betraktaren minnet av samhällen som inte längre finns. I fotografierna strålar den enskilde soldatens minnen av ett krig samman med historien om en östjudisk kultur nästa tyska invasionsarmé skulle utplåna.

Inom den forskning som arbetar med begrepp som minne och kollektivt minne menar Winter att det finns en alldeles för slapp begrepps användning. I Storbritannien och Frankrike uppfördes efter första världskrigets slut tiotusentals minnesmärken. Dessa syftade till att högtidlighålla nationens offer. Talet om nationen utgör dock en imaginär metafor och metaforer uppför inte monument, det gör människor. Flertalet av dessa monument uppfördes av mindre grupper av män och kvinnor. Genom att undersöka detta blir det möjligt att röra sig från en statsfinansierad officiös historieskrivning till en mer partikulär och regional som satte enskilda familjers faktiska upplevelse av förlust och sorg i centrum. På så vis riktas fokus mot minnesaktörer som befinner sig i gränslandet mellan det privata och det offentliga och mellan staten och det civila samhället.

Den oreflekterade begrepps användningen menar Winter blir än tydligare i flera studier som undersökt relationen mellan film och kol-

lektivt minne. Film är förvisso en arena för både minnes- och historieproduktion. Det innebär emellertid inte att det som visas på filmduken är liktydigt med nationens minnen. Att kalla det en film berättar för kollektivt minne riskerar att urholka begreppet fullständigt. Snarare bör film studeras som en medieform genom vilken *olika* gruppers minnen medieras, "collected memories" framför "collective memories". Variationsrikedomen och instabiliteten i en minneskultur blir därigenom möjlig att synliggöra.

I två av kapitlen tar Winter ett steg vidare och lyfter in sig själv som minnesaktör. På ett underhållande och inte sällan provocerande sätt berättar han om sina erfarenheter av att dels delta i ett engelskt-amerikanskt TV-seriesamarbete och dels i ett engelskt-franskt-tyskt utformande av ett museum i Peronné, nära Somme. Winter riktar hård kritik mot de akademiska arbetsformer och den elitistiska kultur som ser ner på kollektiva projekt och gränsöverskridande samarbeten. Inte minst synliggör han något centralt för den som sysslar med hur minnen skapas i historiska processer, nämligen att forskaren själv, genom att ägna sig åt detta, aktivt måste reflektera kring att han eller hon därigenom blir en del i detta minnesskapande.

En av kvaliteterna med *Remembering War* är att den innehåller diskussioner som har en generell giltighet för historisk forskning som intresserar sig för minnes- och historieproduktion. Att användningen av begreppet minne (memory) tenderar att bli alldeles för passivt och att det istället är mer fruktbart att tala om minnande (remembrance) som något aktivt, som görs av människor i specifika situationer gäller inte bara första världskriget. Ambitionen att diskutera begreppen minne och historia i relation till framför allt första världskriget är god. I vissa av kapitlen tenderar dock dessa begrepp att komma bort. En mer konsekvent renodling hade gjort bokens poänger än tydligare. Winters synliggörande av hur minne och historia befinner sig i en ständig relation till varandra gör också i slutänden det förflutna till något vi omöjligen kan förhålla oss till utan att samtidigt involvera oss själva.

Magnus Rodell

Filosofi och teologi

Joshua Foa Dienstag: *Pessimism: Philosophy, ethic, spirit*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2006. ISBN 978-0-691-12552-7. Inb. Pris 35 dollar.

Statsvetaren Joshua Foa Diebstags *Pessimism* är ett försök att återskapa en pessimistisk tradition i filosofin som han menar har förbisettts. Det skall genast sägas att det är en sympatisk bok Dienstag skrivit. Sympatisk, men behäftad med en rad problem. Dessa problem berör hans definition av pessimismen såväl som hans urval av representanter för densamma. Och inte minst har de med akademiska minimikrav att göra.

Dienstag understryker att pessimismen inte är en sinnesstämning utan en form av filosofi. Och bortsatt från att hans framställning rymmer ett rågat mått koketterande över hur stor del av hans läsare som kommer att störas av att han tillmäter pessimismen så stor betydelse så är det en viktig poäng (låt vara en poäng utan originalitet). Han ser pessimismen som ett specifikt modernt fenomen som han sätter i samband med den moderna erans linjära tidsuppfattning. Pessimismen är i Diebstags tappning uppfattningen att tillvaron med nödvändighet präglas av osäkerhet och lidande förorsakade av att tillvaron är stadd i ständig förändring. Snarare än en uppsättning lärosatser är den en form av levnadskonst, menar Dienstag. Den har mycket gemensamt med stoicismen och särskilt med epikureismen, men med den skillnaden att de antika filosofskolorna alltså ser tiden som cirkulär.

Dienstag urskiljer tre huvudvarianter av pessimismen, en kulturpessimism (företrädd av Rousseau och Leopardi), en metafysisk pessimism (Schopenhauer och Freud) och en existentiell pessimism (Unamuno, Cioran och Camus). För kulturpessimisterna är det tiden i form av historien som är problemet: grovt sett kan man säga att Dienstag tillskriver dem uppfattningen att mänskligheten förfaller och att förfallet åsamkar oss lidande. För de metafysiska pessimisterna är det tiden som en av medvetandets fundamentala strukturer som är problemet: det är som temporalt bestämda individer som vi lider. De existentiella pessimisterna kombinerar kulturpessimismens upptagenhet vid historien med den metafysiska pessimismens anspråk. Utöver dessa tre kategorier finns ett specialfall,

Nietzsche, som betecknas som dionysisk pessimist.

Det finns en rad problem med att definiera pessimismen i termer av tid på detta sätt. Dienstag menar att det är den linjära tidsuppfattningen som är roten till det onda som pessimismen ser. Men det är orimligt att hänföra dem som Dienstag ser som pessimister till en kategori utifrån deras tidsuppfattning; och än mer orimligt är det att tala om deras tidsuppfattning som linjär. Så förnekar exempelvis Schopenhauer varje form av historisk utveckling, medan Nietzsche laborerar med en cyklisk historiesyn i kombination med en linjär tidsuppfattning. De har ingenting gemensamt med varandra.

Dienstag beklagar på flera ställen att den pessimistiska traditionen i så hög grad förbigåtts i den filosofihistoriska forskningen. Men han förefaller obekant med alla de viktigaste verken om den pessimistiska filosofin. Så saknas hänvisningar helt till Giuseppe Invernizzi *Il pessimismo tedesco dell'Ottocento* (1994), till Ludger Lütkehaus *Nichts* (1999) och till Andreas Dörpinghaus *Mundus pessimus* (1997). Michael Pauens studie *Pessimismus* (1997) finns visserligen upptagen på litteraturlistan, men om jag inte misstar mig finns ingen enda hänvisning till den i texten.

När man försöker skriva en filosofisk traditions historia är det naturligtvis inte möjligt att täcka in specialistlitteraturen fullständigt. Även om det är ett problem att Dienstag uppenbarligen inte känner till en så stor del av forskningen om pessimismen så kunde det problemet vara en skönhetsfläck. Men samma sak möter oss då vi går till primärmaterialen, och då är det ingen skönhetsfläck längre. Ingen enda pessimistisk filosof förordar självmord, hävdar Dienstag. Det stämmer inte. Philipp Mainländer är visserligen inget stort namn i filosofihistorien, men i den pessimistiska filosofins historia är han faktiskt en av huvudpersonerna. I *Die Philosophie der Erlösung* (1876–86), där Mainländer från nykantianska utgångspunkter försöker visa pessimismens sanning, när han slutsatsen att den vilja som Schopenhauer talar om inte är en vilja till liv utan en vilja till döden. Världen är resultatet av guds självmord, av det absoluta varats övergång till ett absolut intet; och vi har att främja denna övergång genom sexuell abstinens och – självmord. Mainländer föregick själv

med gott exempel genom att bygga en stapel av friexemplaren från förlaget, från vilken han sedan hängde sig.

Till Mainländer, vars samlade verk finns lättillgängliga i en vacker faksimilutgåva från 1990-talet, letar man förgäves efter hänvisningar i Dienstag's bok. Detsamma gäller för Julius Bahnsen, för Agnes Taubert och för en rad andra tänkare som visserligen är tredje- och fjärderangsfigurer i filosofins historia i stort, men som är tunga namn inom den pessimistiska filosofin. Dienstag konstaterar att pessimismen under några årtionden på 1800-talet var en livaktig skolbildning. Han diskuterar den dock inte, utan avfärdar dess företrädare som ytliga. Vilket väl i och för sig inte är en helt orimlig slutsats, men det är trots allt hos dessa tänkare och deras kritiker som pessimismen är ett genuint problem. Dienstag förefaller inte ens grunda sitt omdöme på en läsning av pessimisterna själva; han avfärdar hela den pessimistiska skolbildningen utifrån vad en av dess kritiker, den engelske psykologen James Sully, har att säga om den.

I stället för att undersöka hur de filosofer som betraktade pessimismen som ett problem diskuterar den utnämner Dienstag en rad tänkare till pessimister som antingen verkade innan ordet myntades (Rousseau), som explicit tar avstånd från beteckningen pessimist (Leopardi, Nietzsche) eller som verkar efter att pessimismen upphört att vara ett levande filosofiskt problem (Cioran, Camus). Att Schopenhauer både är den som ger upphov till den pessimistiska filosofiska skolbildningen och av Dienstag räknas som pessimist är mer en lycklig tillfällighet än ett argument för tillämpbarheten hos Dienstag's version av pessimismen.

Om bara Dienstag inte hade utgett sig för att skriva en studie i den pessimistiska filosofins historia hade mycket gått att rädda. Om han kallat sin tradition för neo-epikureism hade han haft en beteckning som tagit fasta på det drag av levnadskonst som är ett viktigt inslag hos de flesta av hans "pessimister". Då hade det inte varit ett problem att han inte är intresserad av eller bekant med den pessimistiska filosofin (annat än traditionens grundare Schopenhauer och dess skarpaste kritiker Nietzsche). Och då hade det varit av underordnad betydelse att det viktigaste kriteriet för traditionens företrädare är att man tillhör Dienstag's favoritförfattare.

Tobias Dahlkvist

Max Lyles: *A call for scientific purity: Axel Hägerström's critique of legal science*. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 2006. 697 s. ISBN 91-85190-76-4. Inb.

It was with Axel Hägerström (1868–1939) that modern philosophy began in Sweden. Its stance was clearly anti-metaphysical and naturalist. Conceptual analysis was taken to be the central task of philosophy. It was through inquiries in this spirit that Hägerström as early as 1911 came to propose a non-cognitivist and emotivist metaethical theory.

The present work begins with an account of Hägerström's ontology and epistemology, which, together with an account of his metaethics, occupies about four tenths of the work. Equal space is then given to an account of his legal theory and philosophy of law. The concluding sections contain a short history of jurisprudence since the ancient Greeks and a summary overview of the main points in Hägerström's philosophy. Throughout, the account is mainly expository.

In its physical appearance this work is elegant and attractive. The copy-editing has some shortcomings. The content does not entirely inspire confidence. What initially arouses mild misgivings is a number of solecisms, e.g. "incognizable" (36) for unknowable, "concludes" (38) for implies, "were" (40) for was, "walk-over" (42) for forfeit, "absolutivity" (283) for absoluteness, "reificated" (387) for reified, "the legal concept" (432) for the concept of law, etc. But moving between two languages always causes problems, and failure to solve them all should not be judged too harshly.

It gets more serious when "transcendent" and "transcendental" are used without distinction in the discussion of Kant! Kant is also said to have done a "devastating critique of natural law" (589). I should have thought that he did the very opposite, by providing metaphysical elements for it in his *Metaphysik der Sitten* (1797). These are not the only lapses. For instance, "anti-subjectivism" is incorrectly said to be Hägerström's generic term for his critique of metaphysics. Again, the formulation "n+1 is a necessarily valid law of mathematics" (131) is rather weird. The allusion is to mathematical induction, a method of proof in the formal sciences but totally irrelevant here. Another curious form of words is this: "in order to inductively establish which of Hägerström's theories of induction he harbo-

red" (133). The formulation implies that he harbored all of them! But let the sentence be properly formulated: "in order to inductively establish which theories of induction Hägerström harbored". But that is not something established by induction: it is by interpretation and analysis that one establishes which theories an author proposes.

Indeed, the whole discussion of induction etc. could be safely omitted. What is more, the author would have been well advised to refrain altogether from the attempt to present in detail Hägerström's ontology and epistemology – a formidable task. The chief concern of this work is after all supposed to be his philosophy of law.

In that area, there are three topics on which exploration would have been particularly welcome. One concerns the relation between the early *Stat och rätt* (1904) – a very difficult work – and Hägerström's later writings on concepts of rights and law. Still, great credit is due to the author for bringing that work to attention and for showing how Hägerström even at that early stage convincingly argued against the many attempts to reduce the normative content of jurisprudence and law to historical, psychological or sociological facts.

Another topic concerns the validity of his non-cognitivist and emotivist theory of ethics. In a very brief comment (282–283), the author suggests that it cannot be refuted, but his dismissal of all opposing standpoints is remarkably swift, and seems to consist entirely in the observation that even universal acceptance of a moral principle could not guarantee its objectivity. That may be true, but it can hardly be the last word on problems concerning non-cognitivism (emotivism, expressivism, etc.) which have been subject to intense and continuing debate (with which the author seems unfamiliar) since the mid-twentieth century. To mention only one salient point, Peter Geach and others have objected that an evaluative statement can occur embedded in compound statements, e.g. as a clause in an if-then statement, but that expressions of emotion cannot, and Simon Blackburn (and many others) have proposed rebuttals.

Thirdly, there is the question whether Hägerström proposed an "error theory" rather than a non-cognitivist theory. At least at some stage he held that every statement asserting the existence of a right is false, but for many kinds of normative and evaluative statements he

maintained that they are neither true nor false. Error theories, chiefly associated with the name of John Mackie, are usually rejected, but Richard Joyce in *The myth of morality* has recently attempted to rehabilitate a refined version. A comparison of these proposals with Hägerström's would have been of great interest.

Some academic traditions are remarkably resistant to reform. One of them is the Swedish practice of having all doctoral theses printed and published in advance, before examiners' reports as well as comments made at the public disputation can be taken into account. More than a few of the problematic features of the present work could no doubt have been eliminated under a different dispensation.

Thomas Mautner

Sakari Ollitervo & Kari Immonen (red.): *Herder, Suomi, Eurooppa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006. 557 s. ISBN 951-746-793-1. Inb. Pris 32 euro.

Herder, Suomi, Eurooppa är en antologi, där 19 akademiker – huvudsakligen med anknytning till finländska universitet, men även en svensk, en tysk och två engelska forskare – har bidragit med artiklar om hur Herders skrifter har påverkat tänkandet kring historia, nation, språk, natur och kultur i Europa och i Finland.

Det är spännande och följdriktigt att det skrivs en bok om Johann Gottfried Herder i Finland. Herders tänkande hade något att erbjuda de intellektuella, som sökte en egen plattform, i ett land som genom 1808–09 års krig hade avskiljts från Sverige och tillhörde det ryska tsarväldet. Några av de för den finska kulturen viktigaste personerna tas upp i *Herder, Suomi, Eurooppa* (Herder, Finland, Europa; i fortsättningen HSE), nämligen Anders Johan Sjögren, Elias Lönnrot, Johan Vilhelm Snellman och Zacharias Topelius.

Dessa kunde under 1800-talet, som lärda män i staten, övertyga medborgarna i det autonoma storfurstendömet Finland att de var ett finskt folk och därmed i kraft av sitt språk och sin kultur en egen nation inom det ryska riket. Det svenska språket betraktades som en reminiscens från den svenska tiden och det verkliga, inhemska språket var finskan.

Ulrich Gaijer har i uppsatsen "Herders Volksbegriff und seine Rezeption" i den nyutkomna tyska antologin *Herder im Spiegel der*

Zeiten (Tilman Borsche, red., 2006) diskuterar skillnaden mellan begreppen *Volk* (folk) och *Nation* (nation) i Herders samtid och hos honom själv. *Volk* var ett begrepp som beskrev den del av befolkningen som inte hade ekonomisk eller politisk makt i ett land. Nationen utgjordes av dem som hade något att säga, eller till och med som hos fransmännen, där *nation* stod för den konstitutionella delen av staten (dvs. lagarna, myndigheterna osv.). Herder ansåg för sin del att hela folket, oberoende av status, med sin kultur och sitt språk utgjorde grunden för en nation.

Denna herderska tanke skulle i Finland effektivt komma att genomföras av den intellektuella eliten. Detta märks tydligast i det finska språket, där begreppen *nation* och *folk* utgår från samma ordstam "kansa" (folk). Ordet "kansallinen" står både för "nationell" och "folklig". Det är bara begreppet *nationalist* som preciseras med "nationalisti" i Lea Lampéns *Svensk-finsk storordbok* samt i dess pendang *Finsk-svensk storordbok* från mitten av 1980-talet.

Denna språkliga egenhet kan dras ännu längre. Både begreppet för den i enlighet med den ursprungligen franska, medborgerliga beskrivningen av en person bosatt i republiken Finland, *finländare*, och begreppet för den herderskt betingade beskrivningen av kulturell tillhörighet, *finne*, heter på finska "suomalainen".

Detta språkbruk som så tydligt är efterherderskt borde ju ge avtryck i en kultur där det är självklart att folket är nationen, men hur? Ingen av de skribenter som skrivit om Herder och Finland berör dock frågan från detta perspektiv. Det tycks som om det är så självklart att *folk* och *nation* kan uttryckas med ett och samma ord, att det inte behöver kommenteras. Detta kan eventuellt också ses som en brist på begreppshistorisk ansats. Ett mer analyserande förhållningssätt till begreppen kunde ha gett ett verktyg att få distans till den egna kulturen och det egna språket. Här måste påpekas att de icke-finländska forskarnas bidrag översatts till finska av andra än de själva, så de kan inte anklagas för att ha förbiset fenomenet.

Den som närmar sig Gaier i sin diskussion är H. B. Nisbet, vars artikel tidigare publicerats på engelska i *National history and identity* (Michael Branch, red., 1999). HSE handlar i första hand om Herders filosofi och i andra hand om hans betydelse för Finland. Att båda är en del av det europeiska arvet framgår mel-

lan raderna. I övrigt kan sägas att boken är lika rik på infallsvinklar som Herder själv – här förs diskussioner kring historia, nation, kosmopolitism, natur, miljö, ras, kultur, språk, folkdikt, den tidigaste Herder-receptionen i Finland samt jämförs Herder med andra filosofer, inte minst med Kant och Hegel.

Det kännetecknande draget för antologier, måste väl erkännas, är det varierande utfallet. En del av författarna till HSE lyckas hålla distans till Herders filosofi och har väl så kritiska kommentarer, medan andra visar tendenser att ta till sig Herder som ett ohistoriskt rättfärdigande av den finska nationen och kulturen.

Barbro Kvist Dahlstedt

Michel Onfray: *Traité d'athéologie: Physique de la métaphysique*. Paris: Grasset, 2005. 287 s. ISBN 2-246-64801-7. *Handbok för ateister: En ateologisk betraktelse*. Nora: Nya Doxa, 2006. Övers. Jim Jakobsson. 281 s. ISBN 91-578-0483-4. Häftad. Pris 288 kr.

Michel Onfray: *La Puissance d'exister: Manifeste hédoniste*. Paris: Grasset, 2006. 230 s. ISBN 2-246-71691-8. *Kraften att leva: Hedonistiskt manifest*. Nora: Nya Doxa, 2007. Övers. Jim Jakobsson. 225 s. Orig. ISBN 978-91-578-0489-1. Häftad. 268 kr.

Ateismen har blivit allt tydligare artikulerad och förespråkad under de senaste åren. Från att ha varit en smått antikverad och tämligen fundamentalistisk ytterlighetsposition som mött ungefär samma slags kritik som de troende har ateismen blivit stridbar och till synes framgångsrik. Konflikter som tidigare beskrivits som etniska, politiska, geografiska och sociala presenteras nu allt oftare som motsättningar mellan olika religiösa grupper. De troende beskrivs som skrämmande och farliga, irrationella och obegripliga i sina låsta positioner och inbördes stridigheter, medan ateister framställer sig som förnuftets ljusgestalter, milda och resonabla figurer utan förutfattade meningar. Religionen, som för några decennier sedan tycktes marginaliserad – åtminstone som drivkraft i historien – blir nu inte bara fokuserad utan kanske också demoniserad. Ateismen blir samtidigt ett allt tydligare alternativ.

Energiska förespråkare för en ateistisk position är Richard Dawkins med *The God*

delusion från 2006 (under översättning som *Illusionen om Gud*, 2007) och Michel Onfray med *Traité d'athéologie: Physique de la métaphysique* (2005; sv. övers 2006). En tredje röst är Christer Sturmark med *Tro och vetande 2.0* (2006). Samtliga herrar har välmatade hem-sidor med plats för debatt och synpunkter. Bland dem har Onfray ett vidare och mer idéhistoriskt perspektiv och han har dessutom år 2002 startat Université populaire i Caen för att föra fram sina tankar. Onfray har stora ambitioner och vill frigöra filosofin, samhället och människan från den kristna världsbild som i tvåtusen år präglat den västerländska civilisationen. Samtiden gör enligt Onfray anspråk på att redan vara ateistisk och hedonistisk, men han finner den enbart nihilistisk, utan filosofisk karta eller moralisk kompass. I detta civilisationens förfallsstadium (med klara paralleller till Spengler) frodas det irrationella, magi och metafysik. Och det ger oss inte tillräckliga redskap att hantera globalisering, kosmopolitism, klimatfrågor och kommersialism.

Onfray hävdar envist att den kristna moralen lever kvar, medan dess teologiska legitimering omärkligt ersätts av en sociologisk och kanske kulturell eller geografisk. De gamla budorden formuleras om med nykantiansk eller postmodern vokabulär, utan att revideras. Även ateismen är enligt Onfray alltför styrd av sin judisk-kristna motsats för att nå upp till hans ideal av definitivt postkristen ateologi. Säkert har han rätt i att det finns mycket i västerlandet som tillhör det han vill kalla ett judiskt-kristet epistem, religiösa värderingar som bejakas även av personer som anser sig icke-troende och lever i till synes sekulära samhällen, även om han antagligen överskattar människors kristlighet, hinsideslängtan och världsförakt. Det är en mycket mörk bild han tecknar av den kristna traditionen, men han attackerar sällan enskilda troende utan främst den organiserade religionen. *Handbok för ateister* är till stor del ett personligt korståg mot de stora skriftreligionerna och rymmer en detaljerad genomgång av alla de brister Onfray finner inom judendom, kristendom och islam. Paulus utses orättvist till syndabock för kroppsförakt och många andra avarter, men mest kontroversiell är Onfray antagligen i sin behandling av islam under kapitelrubriker som "Allah saknar logisk begåvning" och "Den muslimska blodtörsten". Religionen är för honom tveklöst fiktion och verklighetsflykt,

förståelig men förkastlig. Dess främsta synd är att den vänder människors blickar bort från livet här och nu.

Onfray är långt ifrån unik i sin position, men den passionerade argumentationen är stundtals fångslande och omfånget i hans projekt är utan motstycke. Som ett passande slutmanifest i det långa 1900-talet framstår hans senaste till svenska översatta bok: *La Puissance d'exister: Manifeste hédoniste* (2006). Där presenterar han översiktligt sin ambition att skapa ett heltäckande filosofiskt system för 2000-talet, stabilt och koherent, även om han är synnerligen medveten om att detta är högst omodernt. Under hedonismens fana ställer han in sina hittills publicerade verk. Det som sammanfattas i denna volym utvecklas där vidare: kunskapsteorin i *Féeries anatomiques*, etiken i *La sculpture de soi*, estetiken i *Archéologie du présent*, politiken i *Politique du rebelle*, erotikerna i *Théorie du corps amoureux* och metafysiken i *Traité d'athéologie*. Därtill kommer en total revidering av filosofihistorien från ett materialistiskt och hedonistiskt perspektiv. Onfray hävdar bestämt att den idealistiska traditionen fortfarande dominerar vår historieskrivning och gör det nästan omöjligt att följa linjen av materialister genom historien. De förblir undantag och avvikelser, var och en i sin tid. (Efter att ha gjort liknande erfarenheter sedan jag börjat intressera mig för sinnenas idéhistoria är jag böjd att hålla med honom.) Idealismen och kristendomen med sitt blandade panteon av Sokrates och Jesus, Platon och Paulus, Hegel och Kant vill Onfray komplettera med ett lika respektabelt filosofiskt parallellspår av materialism, atomism, nominalism, relativism, perspektivism och hedonism. Kanske är linjen inte så kontinuerlig som Onfray skulle önska, men eftersom all historieskrivning är konstruktion bör vi hålla sinnet öppet för vad detta kan ge. I framtiden kanske vi kan hoppas att förlaget Nya Doxa gör det lättare för oss genom att satsa på Onfrays ständigt växande flerbandsverk av vad han kallar "contre-histoire de la philosophie" – filosofins mothistoria.

Kraften att leva inleds med ett självbiografiskt förord på nästan femtio sidor. Där skildrar han en olycklig barndom som ekar av Rousseau. Den unge Michel lämnas på ett barnhem för föräldralösa – av sina föräldrar. Denna hjärtlöshet drabbar honom hårt och implicerar en mer personlig tolkning av behovet att reda ut livets drivkrafter. Dispositionen av den

övriga texten är tämligen akademisk. Den inleds med metod och teoretiska reflektioner, fortsätter med att behandla etik, estetik och politik i tur och ordning, men spränger den konventionella konstruktionen med kapitel om erotik och bioetik. Det visar sig dessutom vara en alternativ metod han vill förespråka, en ateologisk och estetisk moral med utilitarism och hedonistisk intersubjektivitet som etisk kompass, en frihetlig libido kallad ”solens erotik”, där han hävdar en nomadisk lekfullhet, en frihetlig feminism och en ofrukt-samhetens metafysik. Hans erotiska ideal ligger nära Charles Fouriers fantasifulle experimentlust. Därtill fogas en ”kynisk estetik”, där Duchamp och surrealismens *ready-mades* får fullborda det nietscheanska brottet med det eviga och introducera det tillfälliga, det kortlivade, moderniteten. I sin s.k. prometeiska och teknikvänliga bioetik behandlar Onfray allt från kloning, genmodifikation, eugenik, konstgjord befruktning, preventivmedel, abort och eutanasi till organdonationer, proteser, implantat, titanskruvar, transplantationer och datachips i huvudsakligen positiv anda. Boken avslutas med kapitel om en ”frihetlig politik” och en ”motståndets praktik” där Onfray hävdar att ”lejonets fascism” nu lämnat plats för ”rävens fascism”. Diskreta arrangemang styr samhällsordningen och avstänger utan vapenmakt miljoner människor från demokratiska rättigheter. Det kan enligt Onfray gälla gamla, sjuka, tokiga, hemlösa, brottslingar, invandrare, politiska flyktingar, arbetslösa, socialbidragstagare, vikarier, kontrakt-sanställda, lärlingar, ungdomar, lönearbetare, prostituerade och många fler. Konsumismen utgör religiöst surrogat och det är marknadens lagar som styr.

Hedonismens kategoriska imperativ ser Onfray formulerat i Nicolas de Chamforts *maxim* ”njut och ge njutning, utan att skada vare sig sig själv eller andra – det är hela moralen”. Onfrays ideal är en lycklig, lugn och fredlig tillvaro med smidiga relationer mellan människor och ett obesvärat umgänge mellan män och kvinnor. Han betonar gärna de små gesterna, finkänsligheten, mildheten och diskretionen. Till smidighetens dygder räknar han takt, hövlighet, artighet, vänlighet, omtanke, generositet, tjänstvillighet, uppmärksamhet, älskvärdhet, fördragsamhet och tålmod. Tankar, ord och gärningar sprungna ur dessa dygder driver den etiska dynamiken och knyter människor till varandra. Motsatserna stöter

bort, skapar distans och motvilja. Hedonismen ska finkalibreras genom att man reflekterar över sina preferenser, finner sig tillrätta med sin kroppslighet och tämjer sina lidelser. Kroppen rymmer hos Onfray stora löften: ”den postmoderna vetenskapens kropp: ett kött som är levande, sagolikt, betydelsefullt, rikt på möjligheter, genomkorsat av ännu okända krafter, hysande ännu utforskade förmågor.” Det är uppenbart att han skriver från en heterosexuell synvinkel, men han tycks öppen för allt utom tendenser att utan överenskommelse njuta av passiva, med våld underkastade objekt. Sexualiteten bör enligt Onfray vara mycket fri. Man får ha hur många relationer man vill, även samtidigt, under förutsättning att alla inblandade blir lyckligare av det. ”Hövligheten gentemot det andra könet definierar erotiken”, deklarerar Onfray.

För att kombinera en personlig lyckokalkyl med plikten att visa omsorg om andra postulerar Onfray en lust, till och med en njutning, i att handla moraliskt. Han litar till ”det hedonistiska belöningssystemet i hjärnans grå celler”. Lust och olust sprider sig från individ till individ. Och med konstruktörens rätt slår Onfray fast att en lust som betalas med andras olust aldrig är berättigad. Men det finns också mer kontroversiella inslag i hans moral. Onfray accepterar inte bara preventivmedel och abort, utan även eutanasi och eugenik. Han bejaktar alla vetenskapens landvinningar och vill inte acceptera biologin som öde. Ett belysande citat: ”Den fysiologiska möjligheten att koncipiera ett barn tvingar ingen att övergå i handling – precis som möjligheten att döda inte innebär en plikt att begå mord.” Kulturens uppgift blir att frigöra människan från naturens tyranni.

Även om man inte delar Onfrays åsikter är läsningen av *Kraften att leva* stimulerande. Det finns en smittsam energi i hans framställning, många skarpsinniga iakttagelser och ett charmerande försvar för artighetens kultur och smidighetens etik. Hans ideal är skäligen enkla, men kanske är det en moral som passar den globala människan som reser världen runt och vill känna sig rimligt trygg. Det skulle kunna vara en god grund för internationellt samarbete, ett sentida försök att i upplysningsfilosofernas efterföljd hitta om inte en naturlig moral eller en universell religion så åtminstone en minsta gemensam nämnare. Frågan är visserligen om Onfrays hedonism – trots en förkärlek för mångkulturella miljöer som an-

tikens Alexandria och försäkringar om att det vita och europeiska måste inse sin plats i kulturernas värld – inte är minst lika västerländsk som kristendomen, vilket naturligtvis inte gör den mindre intressant.

Onfrays sympatier ligger hos de franska upplysningsfilosoferna, särskilt de ateistiska, och hos studenterna från majrevoltens Paris 1768. Han söker sig till filosofer, författare och konstnärer som präglas av världslighet och hyllar livsdriften för att återrädda alla som förespråkar ”lusten, materian, köttet, kroppen, livet, lyckan, glädjen”. Han föredrar uttryckligen anspråkslösa filosofiska funderingar som verkar livskraftiga framför sublimes konstruktioner som tycks omöjliga att leva i. Det finns ett höviskt drag i Onfrays filosofiska praktik och en tydlig förkärlek för språkets makt och för fredlig förändring. Ändamålen helgar inte våldets medel. Han uppskattar upplysningsfilosofernas vassa pennor, men fördömer franska revolutionens giljotiner och inkvisitionens förtryck.

Naturligtvis finns det överdrifter och förenklningar i Onfrays stundom skissartade framställning och i viss utsträckning förutsätter hans reaktion det mer katolska och konservativa Frankrike. Som filosof har han säkert svårt att hävda sig, men för en idéhistoriker är han intressant. Onfray efterlyser till stor del just det som idé- och lärdoms historia erbjuder: ett ifrågasättande av den filosofiska historieskrivningen, en uppmärksamhet riktad mot fabrikationen av filosofins historia, en insikt om hur ojämnheter suddas ut och mångfalden likrikas. Han talar om möjligheterna att förstå en företeelse utifrån dess marginaler och omgivningar, om bagatellernas betydelse, men också om större strukturer och mekanismer. Och han menar att vi hittills inte varit tillräckligt klarsynta eller radikala. Det finns mycket kvar att upptäcka och avslöja. Vår kritiska blick på oss själva måste skärpas.

Elisabeth Mansén

Roger Pearson: *Voltaire almighty: A life in pursuit of freedom*. London: Bloomsbury, 2006. 448 s. ISBN 978-0747579571. Häftad. Pris 9 pund.

Voltaires personliga tillvaro och upplysningsstidens idéhistoriska profil hade framträtt i annat ljus, om den brådmogne och slagfärdige mannen inte hade kommit i konflikt med

en adelsman, som uppblåst av bördshögfärd förolämpat honom. Följden av denna invecklade historia blev, att Voltaire i egenskap av icke-frälse 1726 tvangs lämna Frankrike och söka sin tillflykt till Storbritannien. Då hade han visserligen redan hunnit avverka en sejour på elva månader i Bastiljen 1717–18 efter några spetsiga epigram, vilka gått Regenten Philippe d'Orléans djupt till sinnes, sedan dennes incestuösa förbindelse med den egna dottern poetiskt och fräckt framställt. Dessutom hade affären med den bördsstolte ädlingen föranlett en kortare vistelse i Bastiljen, innan myndigheterna fann för gott att avbörd sig problemet genom att påtvinga den genstörtige undersåten en flerårig vistelse i riket på andra sidan kanalen.

Voltaires vistelse i England gav erfarenheter av ett annat slags styrelseskick än det i Frankrike, insikter vilka längre fram skulle bära frukt i ett författarskap som sökte sina utgångspunkter med friheten som ledstjärna. Voltaire lärde sig under landsflykten åtskilligt om anglosaxisk erfarenhetsfilosofi, Newtons fysik, Shakespeares dramatik och engelsk poesi. En ideologisk grund formerade sig inom honom. Snart skulle han ge röst åt tankar och synsätt som ännu var underjordiska i Frankrike, men skulle även själv bli drivande kraft att uttrycka opinioner som väntade på att uttryckas.

När *Lettres philosophiques* publicerades 1734 hade han slutgiltigt kastat masken: intrycken från England som redovisades i de filosofiska breven föranledde att boken blev förbjuden och att författaren periodvis måste hålla sig undan på slottet Cirey i Champagne, där han sammanlagt under ett decennium tillbragte sin tid i sällskap med den begåvade och frisinna Madame du Châtelet.

De stunder Voltaire och hans väninna inte avsatte för kärlek eller naturvetenskap ägnades åt bibelstudier. Längre fram skulle författaren Voltaire ha stor nytta av dessa excerpter, när han gick i närkamp med kristna dogmer och myter. Mångsidigheten i hans nyfikna personlighet torde ingen kunna sätta ifråga.

Vi vet hur hans senare öden gestaltade sig, hur Madame du Châtelet rycktes ifrån honom i sviterna efter en barns börd och hur han småningom valde sin systerdotter som följeslagare och älskarinna. Men dessförinnan hade han varit gäst i Preussen hos Fredrik II, en värd som i umgänget med sin filosofiske besökare kunde svänga mellan hänförd beundran och kujonerande nedlåtenhet.

Voltaire skulle under hela livet fortsätta att utveckla sitt dramatiska författarskap. Men idag spelas sällan hans tragedier. Det eftervärlden minns honom för är hans prosaverk. Den historia han skrev om den svenske konungen Karl XII (1732) utkom i mer än sextio upplagor bara under författarens egen livstid – även om alla den första editionens 2 600 exemplar togs i beslag av den nitiska censuren på grund av några allmänna resonemang om enväldeshärskares ansvar inför eftervärlden.

Att trycka och distribuera i hemlighet blev i fortsättningen ofta Voltaires metod för koma förbi en efterhängsen censur. Hans stora arbete *Le Siècle de Louis XIV* (1751) nådde t.ex. den läsande allmänheten på så sätt. Andra viktiga prosaverk att nämna är naturligtvis *Candide* (1759), en roman tillkommen som protest mot en världsordning vilken underkastade oskyldiga varelser groteskt lidande – och mot en representant för denna världsordnings uttolkare som Leibniz, vilken ju hävdade att vi levde i den bästa av alla världar. Egentligen gjorde sig Voltaire här skyldig till en osnygg förvrängning av Leibniz' tanke: världen såg ut som den gjorde därför att Skaparen inte hade förmått bättre – vi lever i den bästa möjliga av alla världar, vilket inte är sak samma som att denna värld är särskilt bra! 1763 utgav Voltaire *Traité sur la tolérance* och året därpå kom *Dictionnaire philosophique*. Det stora verket *Essai sur l'histoire générale et sur les mœurs* (1756) skulle med sina sju delar bana väg för ett nytt sätt att skriva historia i så måtto, att här anlades både samhälleliga och ekonomiska infallsvinklar i strävan att förstå människans tillvaro i ett bredare spektrum än vad trångt konungsliga och diplomatiska temata tillhandahöll.

För eftervärlden framstår Voltaire som upplysningsepokens hjälte. Hans klara intellekt, hans oförskräckthet inför övermakten i alla dess skepnader, hans okuvliga vilja att göra samhället och livet bättre förklarar hans ställning som ledfyr för intellektuell och skönlitterär verksamhet. Hans personliga öde, där triumfer blandades med förföljelse, fångenskap och ärekränkningar sammanfattar epokens spänningsfält. Roger Pearson – professor i franska i Oxford – har i biografin *Voltaire almighty* kunnigt och medryckande tecknat ett porträtt av upplysningsfilosofen. I boken ges en bred bakgrundsteckning till sociala förhållanden i det dåtida Frankrike men många utmärkta personhistoriskt skarpa porträtt

hinns också med. Pearson skyggar heller inte för mindre tilltalande sidor i Voltaires personlighet, t.ex. hans rymliga samvete i fråga om ekonomiskt fiffel där inte ens raderingar i skuldsedlarna tycks ha saknats. Uppenbarligen var det sedan sådana osnyggheter upptäckts, som Voltaire tvangs sjappa från England 1728, sedan kreditorer och välgörare tröttnat på hans olater. Filosofens framtida investeringar med åtföljande avkastning i diverse kolonialhandelsbolag kastar även de ett tve tydigt ljus över hans moral i finansiella ting. Likafullt kan man ändå inte undgå att högakta en man som i många andra sammanhang visade prov på generositet mot drabbade medmänniskor och satsade både liv och ära i strävan att ge dem återupprättelse. Pearsons bok är lärorik – men inte fäaktigt beundrande. I hans teckning av Voltaire förenas hängivelse med svalka, upprymdhet med besinning. Nog vore den värd att översättas till svenska!

Olof Hägerstrand

Paul Rée: *Gesammelte Werke 1875–1885*, Hubert Treiber, red. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2004. xiii+819 s. ISBN 3-11-015031-X. Inb. Pris: 178 euro.

Ett fotografi, en film och två berömda lek-kamrater. Det är vad som hindrar filosofen Paul Rée (1849–1901) från att nå det erkännande han förtjänar. Att han är en intressant tänkare i egen rätt står utom allt tvivel. Ändå är det alltid i samband med de berömda vännerna Friedrich Nietzsche och Lou von Salomé som Rées namn nämns. Och talar man om treenigheten Salomé-Nietzsche-Rée så kan man inte undgå att nämna fotografiet. Det berömda fotografiet där Salomé står på en kärra med en piska i handen, med Nietzsche och Rée som dragdjur framför den. Att det fanns erotiska spänningar i trion är uppenbart – både Nietzsche och Rée friade till Salomé, men båda fick nej – men fotografiet har sett till att vad som i grunden var tänkt att bli en arbets- och studiegemenskap har kommit att uppfattas som ett av filosofihistoriens mest ryktbara *ménage à trois*.

Från scenen kring kärran är sedan steget väldigt litet till filmen. Filmen, det vill säga Liliana Cavanis *Al di là del bene e del male* från 1977, där förhållandet mellan de tre omtolkats till ett bisexuellt triangeldrama där Nietzsche, briljant (över)spelas av Erland

Josephson, hämtar inspiration från sin syfilis; där Salomé diktats om till en femme fatale av klassiskt snitt; och där de oklara omständigheterna kring Rées död – hans lik hittades i en flod, uppenbarligen efter ett högt fall; självmord misstänktes men kunde inte bevisas – förklaras med att han våldtas och mördas, mer eller mindre frivilligt, av en skara berusade bönder.

Faktum är att inte ens när Rées samlade verk nu ges ut slipper han ur Nietzsches skugga. Säkrlart är det bland Nietzschekännare som Rée i första hand finner sina läsare; men det är också så att *Gesammelte Werke 1875–1885* ges ut i en Nietzscheserie: serien Supplementa Nietzscheana, där biografiska och bibliografiska arbeten om Nietzsche och bifigurer i hans liv publiceras. Å andra sidan föräras han genom denna serie med en rikt kommenterad utgåva, något som knappast vore fallet om han hade saknat koppling till Nietzsche. För om någonting vittnar denna utgåva om att den bulimiska Nietzscheutgivningsindustrin emellanåt bidrar till att genuint intressanta verk publiceras.

Gesammelte Werke 1875–1885 innehåller fyra av Rées böcker. Men större delen av boken består av kommentarer, dels i form av biografisk studie som fungerar som introduktion, och dels i form av utförliga kommentarer till texterna. Ibland är överdrivet utförliga – de läsare som är hjälpta av upplysningen att Montaigne var författare till en berömd essäsamling är antagligen ganska lätt räknade – men på det hela taget är de till stor hjälp. Kommentarererna består inte minst av dechiffrerande av de anspelningar som Rée gör på diverse författare och tänkare; och därigenom blir det samtal som författaren för med sin tradition föredömligt tydligt.

Boken innehåller alltså fyra av Rées skrifter. *Psychologische Beobachtungen* (1875), *Der Ursprung der moralischen Empfindungen* (1877), *Die Entstehung des Gewissens* (1885) *Die Illusion der Willensfreiheit* (1885). Särskilt över den första av dessa skrifter, en liten samling maximer, vilar La Rouchefoucaulds ande tung. Även om Rée i de senare skrifterna går ifrån det aforistiska skrivsättet förblir han en moralist i klassisk mening: moralens villkor, ursprung och yttringar är Rées ständiga tema. Men även om 16- och 1700-talens franska moralister ständigt finns närvarande gör en rad tänkare från Rées samtid det i lika hög grad. Schopenhauer är en ständig referens-

punkt, John Stuart Mill en annan och Darwin en tredje. Det rör sig alltså om en moralism där kritiken uppdaterats utifrån och infogats i hans samtids moraliska, psykologiska och biologiska vetande.

Rées viktigaste verk får sägas vara *Der Ursprung der moralischen Empfindungen*. När Nietzsche talar om den filosofi som han utvecklar i sin mellanperiod som ”Rééalismus” så är det inflytandet från detta verk som han talar om. Rée vill här visa att våra moraliska känslor härrör från som är nyttigt för samhället. I sig goda handlingar finns inte: uppfattningen om gott och ont hänger samman med vad som i ens kultur uppfattas som nyttigt och skadligt för samhället. Vi inympas med uppfattningen att altruistiska handlingar är goda och egoistiska handlingar ondo för att det gagnar alla om man drar sig för att handla egoistiskt. Vi uppfostras till att respektera lagen som ett moraliskt rättesnöre trots att den i själva verket är ett medel för att skrämja oss att inte begå handlingar som skadar samhället.

Denna subversiva anti-moraliska moralism tillämpas sedan i Rées senare skrifter på frågan hur samvetet uppstått och frågan om den fria viljan. *Die Entstehung des Gewissens* är således ett försök att förse moralen med en vetenskaplig grundval. Genom en historisk och en psykologisk studie vill Rée visa hur ett samvete gradvis uppkommit och hur det speglar samhällsidealen. I *Die Illusion der Willensfreiheit* blir det schopenhauerska arvet särskilt tydligt. Schopenhauers argument för att upplevelsen att vi skulle kunna välja annorlunda än vi faktiskt gör är en illusion, att vi lika litet som en fallande sten kan välja att inte falla kan välja annorlunda än vi gör upprepas oförändrade. Men Rée skalar bort den metafysiska grunden från Schopenhauers framställning och transponerar dennes lära till den egna naturalistiska ståndpunkten.

Trots att *Gesammelte Werke 1875–1885* uppgår till 819 sidor och alltså består av fyra böcker saknas två skrifter. Att den tunna doktorsavhandlingen *Über den Begriff des Schönen (sittlich Guten) in der Moralphilosophie des Aristoteles* (1875) saknas gör kanske inte så mycket. Då är det värre att det postuma arbetet *Philosophie* (1903) inte finns med. Det är förvisso begripligt: skulle redaktören tagit med också den vore en envolymutgåva inte att tänka på, ty *Philosophie* uppgår i första upplagan till drygt 350 sidor. Men det är icke

desto mindre synd: när man nu gör sig besväret att ge ut en påkostad utgåva av denna i högsta grad intressanta tänkares skrifter är det beklagligt att hans mest omfattande bok utelämnats. I synnerhet som boken ifråga bara kommit i en upplaga och att den betingar priser på åtskilliga tusen kronor när den säljs antikvariskt. Det finns med andra ord all anledning att hoppas att de Gruyter eller någon

av deras konkurrenter ser sig nödgade att komplettera denna i sig ypperliga utgåva med Rées filosofiska testamente. Men även en sådan komplettering förutan ger *Gesammelte Werke 1875–1885* Rée möjligheten att äntligen bli något annat än en bifigur i ett sjaskigt triangeldrama.

Tobias Dahlkvist

Naturvetenskap

Marco Beretta (red.): *From Private to Public: Natural Collections and Museums*. Sagamore Beach: Watsons, 2005. ISBN 978-0881353600. Inb. Pris 40 dollar.

Varför börjar någon samla på stenar och mineraler? Vari ligger värdet hos det insamlade och hur har det klassificerats och namngetts? Vad gör samlingen med samlaren själv? Hur har samlingen presenterats och vilken betydelse kan man tillskriva själva framställningen? Frågor liknande dessa väcks omedelbart när man börjar läsa i antologin *From Private to Public*, redigerad av Marco Beretta, fil.dr i idé- och lärdoms historia från Uppsala universitet. Antologin är resultatet av en konferens i Ravenna år 2004 och syftet är att ur nya perspektiv belysa det europeiska kulturarvet rörande naturhistoriska samlingar. Detta sker genom ingående granskningar av såväl kända som mindre kända samlingar av olika föremål. Fram växer ett mönster som kanske bäst betecknas i termer av "status" och "estetik" snarare än av "vetenskap".

Författarna har velat studera samlarnas metoder för insamlande likaväl som deras relationer till de naturhistoriska föremålen. Detta är onekligen intressant eftersom det givetvis har stor betydelse hur man ser på ett objekt som ibland kan liknas vid ett oskrivet ark, ett namnlöst ting utan koppling till ett känt begrepp. Det faktum att naturhistoria växte fram som självständig disciplin, kan också på flera sätt förstås i ljuset av människans behov av att bemästra och kontrollera sin omvärld, skriver Beretta i förordet. Men de enskilda föremålen utövar i sin tur en påverkan på samlaren, fortsätter han: "Therefore, abandoning for a moment the study of texts, and examining more thoroughly the relationship between naturalists and their natural history specimens, as well as the methods em-

ployed for organizing them, we see that a specimen's particular identity considerably determined the ways naturalists related themselves to it, inspiring diverse considerations regarding its correct placement in the appropriate spaces and influencing the early emergence of various disciplines such as botany and mineralogy." I en studie av spanska samlingar från renässansen visar t.ex. Susana Gómez López hur exotiska djur och växter främst betraktades som värdefulla skatter. De symboliserade samma sak som guld och ädelstenar, dvs. makt, rikedom och allmänt välmående. Samlandet av enorma elefantbetar, krokodilskinn och fantastiska snäckor hade, enligt författaren, inte vetenskapliga bevekelsegrunder utan var främst ämnat att kasta ljus på samlaren själv. Sevilla var som hamnstad oerhört betydelsefull för dessa samlingar. Här skeppades kontinuerligt okända rariteter in från Nya Världen under 1500-talet. Men, skriver López, med detta följde även nya problem för samlarna just genom det faktum att det okända med nödvändighet fick sorteras in under redan kända kategorier. Eftersom man saknade namn på de nya objekten beskrevs de helt enkelt genom analogier med det gamla och välkända.

Anna Maerker bidrar med en diskussion av två samlingar av anatomiska modeller där La Specola i Florens är den mest kända. Vaxmodellerna över den mänskliga kroppen producerades av museet självt genom samarbete med biologer, lokala anatomer och konstnärer. Det som intresserar Maerker är hur en ny vetenskaplig publik formades – eller rättare sagt skapades – i samband med att samlingen övergick från Kungligt kuriosakabinett till ofentligt museum.

Jonathan Simon väljer att undersöka några privata mineralsamlingar i Paris från 1700-talet genom att utgå från begreppet smak.

Smak och smakomdömet var en mycket om-
diskuterad fråga i Europa vid denna tid och
genom att fokusera på smaken sätter Simon
samlingarna i en social och politisk kontext
på ett fruktbart sätt. En välordnad och este-
tiskt tilltalande presentation av en samling
genererade ett högt socialt värde och bidrog
till att höja samlarens status som en person
med god smak.

Även Beretta intresserar sig för mineralsam-
lingar och visar hur man i början av 1700-
talet klassificerade mineraler helt på deras
yttre, observerbara kvaliteter. Denna metod
slogs dock ut runt mitten av seklet då kemiska
analyser fick ersätta ögats sensibilitet och om-
döme. I centrum för Berettas resonemang står
Antoine Lavoisier som dessvärre förblir helt
opresenterad vilket visar att den tänkte läsaren
bör ha en grundläggande inblick i ämnet.

Janet Browne tar upp frågan om huruvida
samlingen gör något med samlaren själv. I vad
mån vinner samlaren social och vetenskaplig
auktoritet genom sin samling? Av de tre exem-
pel som Browne belyser framstår ett som sär-
skilt märkligt och mycket tragiskt; fallet Julia
Pastrana. Pastrana var en hårbeklädd kvinna
som under en kort period i mitten av 1800-
talet ställde ut sig själv som biologisk kurios;
apkvinn, Darwins "felande länk". Genom
att resa runt och visa upp sin egen kropp blev
Pastrana samlare och föremål på en och sama
gång. Den kontroll över exponeringen hon
tycktes ha haft i livet övergick till maken då
hon avled i barnsäng 1860. Hennes man lät då
omedelbart balsamera och stoppa upp krop-
pen för att sedan återuppta turnerandet.

Totalt rymmer *From Private to Public* elva
artiklar samt en avslutande reflektion av histo-
rikern Christoph Meinel. Förhoppningsvis har
det framkommit här att antologin på många
sätt öppnar för nya perspektiv på naturhisto-
risk forskning och att den väl fyller sina syf-
ten.

Katarina Elam

Sabine Dumschat: *Ausländische Mediziner
im Moskauer Rußland*. Stuttgart: Steiner,
2006. 750 s. ISBN 978-3-515-08512-0. Inb.
Pris 88 euro.

Sabine Dumschats monumentala monografi
över utländska medicinare i Moskvastaten är
en omarbetad och utökad version av hennes
doktorsavhandling, som försvarades vid uni-

versitetet i Hamburg år 2003. Den under-
sökta tidsperioden sträcker sig från slutet på
1400-talet till år 1696, när Peter I, "den
store", blev statens enväldige härskare. Be-
greppet "medicinare" innefattar doktorer
(dvs. efter avslutade högskolestudier i medi-
cin), kirurger och fältskärer (närmast ett
hantverksyrke), apotekare och "alkemister"
(så kallades de personer som blandade till de
kemiska preparaten).

Författaren har utfört ett gigantiskt arbete:
hon har utvärderat arkivmaterial i nitton arkiv,
inte enbart ryska, även om dessa naturligtvis
spelar den viktigaste rollen och oftast citeras,
utan även tyska, österrikiska, nederländska,
skandinaviska och baltiska. Förteckningen av
de *tryckta* källorna upptar 40 sidor i liten stil;
uppskattningsvis rör det sig om ca 1 800 titlar.
Antalet fotnoter är också rekordartat: när-
mare 4 000 i hela boken; det längsta kapitlet,
om medicinarnas mångskiftande verksamhet,
innehåller 1 209 fotnoter. På ett föredömligt
sätt finns varje uppgift dokumenterad så att
det aldrig uppstår någon tvekan om varifrån
informationen är hämtad. Resultatet är någon
sorts encyklopedi som förefaller att innehålla
all information som över huvud taget går att
få fram över 294 medicinare som har kommit
i kontakt med "Moskovie" respektive 240
som bevisligen har tjänat hovet i Moskva.
Antalet medicinare tilltog kontinuerligt under
den undersökta perioden, särskilt sedan mitten
på 1600-talet; de största kontingenterna kom
från Tyskland, Polen-Litauen, England och
Holland. Flertalet var protestanter, några var
katoliker. Ytterst sällsynta var judar; en av
dem, Leon från Venedig, kom till Moskva
1490 och avrättades samma år eftersom han
inte kunde bota storfurst Ivan III:s son (535).
Ett så hårt straff för en misslyckad behandling
är förresten bara dokumenterat en gång till; i
övriga fall avskedades läkarna när de inte
motsvarade förväntningarna.

Boken består av två delar, varav den första
följer en tematisk princip, medan den andra,
under rubriken "appendix", ca 150 sidor i
mycket liten stil, innehåller kortfattade bio-
grafier över de behandlade medicinarna inkl.
en förteckning över deras egna verk (i före-
kommande fall), en lista över relevanta arki-
valiska källor och tidigare publicerad sekun-
därlitteratur. Överlappningar av innehållet i
monografins första (tematiska) del och kort-
biografierna är naturligtvis oundvikliga, men
de sistnämnda är till stor hjälp för en läsare

som snabbt vill skaffa sig en uppfattning om ett konkret livsöde. Biografiernas längd inklusive källhänvisningar varierar mellan några få rader och flera sidor, beroende på källmaterialet. Så får till exempel Laurentius Blumenrost den äldre (1619–1705) en biografi på knappt två sidor, följd av publikationer, källor och litteratur på en och en halv. Bland de övriga mera namnkunniga biograferade personerna kan nämnas Gregorius Carbonarius von Biseneegg, Laurentius Rinhuber, Johannes Coster von Rosenberg och de engelska läkarna Arthur Dee och Mark Ridley.

Den tematiska delens 556 sidor innehåller förutom inledning och avslutning sex kapitel, som i tur och ordning ägnas medicinalväsendets organisation i Moskvastaten, de utländska medicinarnas regionala härkomst, deras motiv för utvandringen, deras väg ”från värvningen till hemresan”, i de fall de inte stannade för resten av livet, deras mångskiftande verksamhet och sociala kontakter. I kapitlet ”Die Tätigkeiten ausländischer Mediziner im Moskauer Rußland” (292–453) upptar den medicinska verksamheten – i vid bemärkelse; här ingår även t ex utbildningen av ”ryska” medicinare – mindre än halva utrymmet. Mer än 70 sidor ägnas helt andra verksamheter; medicinare som författare, översättare, lärare, köpmän, diplomater och politiska rådgivare. Så är Nicolaus Bülow från Lübeck (ca 1465–1548; han dog i Moskva) – storfurst Vasilij III:s livmedicus sedan 1506 – även känd som översättare: år 1534 avslutades översättningen av den lågtyska inkunabeln *Gaerde der Suntheit* (”Hälsans trädgård”, Lübeck 1492; Uppsala UB äger två exemplar), som av de flesta forskarna tillskrivs Bülow. Denna översättning är mycket betydelsefull ur kulturhistorisk synvinkel eftersom det var den första medicinska bok som officiellt godkändes av makthavarna; den skrevs av gång på gång och utvecklades i senare bearbetningar – med olika tillägg – till en populär medicinsk lärobok, den första ryska medicinska encyklopedin. Den engelske läkaren Mark Ridley är även känd för en handskriven engelsk–rysk och rysk–engelsk ordbok; Samuel Collins – tsarens livmedicus under åren 1659–1667 – publicerade sina intryck från moskvavistelsen under titeln *The Present State of Russia*. En annan framstående 1600-talskälla över Ryssland blev Laurentius Rinhubers *Warhafte Relation von der Moscovischen Reise und occupation* (404; 666 ff.).

Ingen aspekt av medicinarnas verksamhet har fallit utanför författarens uppmärksamhet; gränser sätts enbart av källornas antal. I motsats till många tidigare undersökningar som ofta karakteriseras av generaliseringar – varvid särskilt den tyska 1900-talsforskningen tenderade att övervärdera de tyska läkarnas inflytande på den ryska kulturen, medan de ryska forskarna snarare brukade avfärda det som obetydligt – undviker Dumschat generaliseringar i största möjliga utsträckning. Till sitt försvar citerar hon den amerikanske forskaren Joseph T. Fuhrmann: ”There is no way to assess the *specific influence* of those (or other) foreigners on *those* Russians” (547). Inte heller går det, enligt författaren, att ge ett generellt svar på frågan hur invandrarna trivdes i Ryssland: vissa, som Baldwin Hamey, lämnade landet mycket snabbt (”fluchtartig”, 548), medan andra, såsom Laurentius Blumentrost den äldre, stannade till sin död och lade grunden till en hel ”dynasti” av hovläkare: tre av hans söner tjänade också Moskvastaten som medicinare (254).

Författarens ryskkunskaper är utmärkta. I hennes översättningar från ryska till tyska finns knappt några fel (jag har bara hittat ett: *strašnaja* (= *strastnaja*) *nedelja* betyder i detta sammanhang inte ”schreckliche Woche” (425), utan ”Karwoche”, på latin *hebdomada sancta/sacra*, dvs. veckan före påsk). Sammanfattningsvis kan sägas att Dumschats monografi är ett utomordentligt imponerande och välgjort arbete.

Ingrid Maier

Stephen Gaukroger: *The emergence of a scientific culture. Science and the shaping of modernity, 1210–1685*. Oxford: Oxford university press, 2006. ix+576 s. ISBN 978-0199296446. Inb. Pris 35 pund.

Efter ett långt författarskap fokuserat på tidigmodern naturfilosofi, med särskild inriktning på Bacon och Descartes, har Stephen Gaukroger, professor i filosofi- och vetenskaps-historia i Sydney, Australien, samlat sig till vad som utlovas bli fem (!) volymer om den moderna vetenskapskulturens framväxt och etablering i Europa och vad som gjort den unik i förhållande till andra kulturer. I denna den första volymen av detta arbete följer Gaukroger naturfilosofins förhållande till teologin och den gradvisa förändringen från den hög-

medeltida inte helt oproblematiska syntesen mellan aristotelisk naturfilosofi och den kristna teologin till dennas gradvisa uppluckring under framför allt 1500-talet, via ansträngningarna att finna alternativ till den allt mer problematiska aristotelianismen, fram till den nya föreningen mellan naturfilosofi och religion som 1600-talet innebar.

Skildringen tar sin början med aristotelianismens fördömande i Paris 1210 – även om en hel del utflykter till antikt naturfilosofiskt tänkande förekommer, inte minst när senare alternativ till den förhärskande naturfilosofin diskuteras – och följs fram till det något godtyckligt valda året 1685, som mest valts för att inte behöva behandla Newtons *Principia*, liksom Locke, Leibniz och Fontenelle i denna volym, som redan är på över 500 täta och välmatade sidor.

Det är en i många stycken traditionell historia som berättas, låt vara att syftet och ramverket har ett större nyhetsvärde, som jag återkommer till. Den gradvis framväxande föreningen mellan den skolastiska teologin och den aristoteliska naturfilosofin går igenom, en förening som inte var helt oproblematisk, något som framför allt gällde den senares från kristen horisont tvivelaktiga uppfattning om själens dödlighet, som Pomponazzi åter tog upp till diskussion i början av 1500-talet och som också utgjorde en viktig bakgrund till Ficinos alternativa nyplatonistiska filosofi under sent 1400-tal. Under 1500-talet ifrågasattes främst via nya naturhistoriska rön den antika kunskapens status, vilket inte minst upptäckten av den nya världens främmande djur- och växtliv och astronomin utveckling bidrog till. Ett flertal antika filosofier – inte bara nyplatonism, utan även stoicism och epikureanism – lanserades som alternativ, innan så småningom mekanismen skulle fylla det utrymme och utgöra den heltäckande naturfilosofi som inte minst religionen krävde. Renässansens naturalism, en besjälad värld där djur och växter besatt egen kraft och spontanitet, en uppfattning som föreföll att minska Guds roll i skapelsen och i stället tillskriva naturen en egen förmåga till liv och aktivitet, kritiserades och förkastades under 1600-talet av tänkare som Marin Mersenne, som såg en värld av död och passiv materia som enbart satts i rörelse och upprätthölls genom Guds inverkan. Mekanismen blev således en kompromiss mellan naturfilosofin och teologin på naturens bekostnad.

Gaukroger menar att mekanismen framför allt slog igenom och blev det vinnande alternativet på grund av dess väldiga anspråk på att kunna förklara allt, något som religionen tycktes kräva, en heltäckande naturfilosofi som kunde ersätta den tidigare dominerande aristotelianismen. Men han betonar också en avsevärd diskrepans mellan mekanismens anspråk och dess faktiska resultat, liksom hur dess anspråk på att förklara allt som enbart materia i rörelse innebar att det som inte ansågs kunna förklaras i dessa termer helt enkelt ignorerades, bortförklarades eller omtolkades för att passa in i den mekaniska förklaringsmodellen. Så talas om en omfattande och ”massiv kirurgi” för att avlägsna det som inte passade i den nya homogeniserande modellen. Ett medel för detta var införandet av en skillnad mellan primära och sekundära egenskaper, av vilka bara de förra var verkliga. Men på andra områden var reduktionen svårare. Hit hörde förklaringar av liv och medicinens område. Medicinen, som ställde mera ”ytliga” kunskapsmål i fokus, mål som hälsa och sjukdomsbehandling, var framför allt svår att förlika med en uppfattning som sökte sanningen i djupet, i form av underliggande mekaniska förklaringar. Men även den under 1600-talet allt snabbare växande experimentella filosofin stod i motsättning till mekanismens stora anspråk; den förra rörde sig huvudsakligen på fenomenens nivå och undvek högtflygande förklaringsanspråk. ”Matters of fact” föredrogs framför ett alltför snabbt systematiserande. Men även om den experimentella filosofin och praktiken i hög grad avstod från uttömmande förklaringar bidrog även den till att förstärka religionen: studiet av naturen menades visa på skapelsens enorma komplexitet och i förlängningen skaparens skicklighet och kom att utgöra ett gudsbevis i sig. Naturfilosofin förenades med naturteologi och vetenskap och religion återförenades på så sätt under 1600-talet.

Om berättelsen visserligen känns igen och det i stort sett är det vanliga galleriet tänkare som passerar revy, så presenteras den med stor detaljrikedom och uppvisar en omfattande beläsenhet på området, något som stundtals tar överhanden och något skymmer den eller de teser som författaren driver. Utgångspunkten är en studie av varför utvecklingen i västvärlden skilt sig från utvecklingen i andra civilisationer. Ursprungligen sägs syftet ha varit en komparativ studie av olika kulturer och

deras annorlunda syn på kunskapens roll, men Gaukroger har i stället valt att studera vad som gjort att västerlandet gått en annan väg än andra och framför allt varför vetenskapen i vår kultur till skillnad från vad som hävdas vara fallet annorstädes utvecklats som den gjort och framför allt erövrat en roll som den enda legitima instansen för kunskap och etablerat vetenskapsmannen som en särskilt privilegierad person i fråga om kunskapssökande och status.

Svaret på den frågan är enligt Gaukroger det intima samband mellan naturfilosofi och teologi som kännetecknat västerlandet sedan 1200-talet. Och även om den gamla syntesen inte fungerade i längden och alternativ som föreföll alltmer självständiga i förhållande till teologins anspråk förfäktades på 1500-talet, så innebar 1600-talet en ny livskraftig syntes mellan naturfilosofi, experimentell naturkunskap och teologin. Vetenskapens roll som privilegierad instans i vår kultur ligger för Gaukroger i dess intima förening med religionen, liksom vetenskapsmannen enligt honom redan under 1600-talet alltmer antog en munklik, dvs. asketisk och neutral, position i sökandet efter Sanningen snarare än nytta eller praktisk kunskap. Det är inte minst övertygelsen om vetenskapen som enhetlig och som ett enda riktigt sätt att söka kunskap som hävdas ha sina rötter i ett religiöst tänkande. Föreställningen om en enhetlig vetenskap har således inte ett vetenskapligt ursprung utan härrör ur ett naturteologiskt imperativ. Mot detta ställer Gaukroger frågan om inte vetenskap hellre ska ses som en "lös ansamling" kunskapsformer med olika metoder, medel och sätt att legitimeras. Så har, menar han, varit fallet i andra kulturer (som Kina och den medeltida islamiska världen) i vilka skilda vetenskaper inte utvecklats inom ramen för en föreställning om kunskapssökandets enhetlighet och som inte heller uppfattat kunskapen som en strävan efter Sanning utan snarare sett olika kunskapsformer i lokala sammanhang och underordnade mer pragmatiska syften, och där också ett "rikare sanningsbegrepp" (237), ett mer kontextrelaterat sanningsbegrepp, råder eller rått. Där har inte heller vetenskapen eller dess utövare kunnat göra anspråk på att stå utanför historien och samhället, något som alltså är fallet i vår kultur där vetenskapen tagit över religionens anspråk på universella och transcendenta sanningar och därmed också ställt sig över sociala krav och ändamål.

Det är huvudsakligen de naturfilosofiska tänkarna som står i centrum, något som är i linje med syftet att förklara hur naturfilosofins förening med teologin givit upphov till vetenskapens status i vår kultur. Det är inte heller naturstudiet eller naturvetenskapen som främst ifrågasatt religionen och dess sanningar utan dessa har snarare underbyggt och förenat sig med religionen, som samtidigt i sin tur har legitimerat dem. I stället betonas hur framför allt historiska och juridiska studier under 1500-talet (liksom senare under 1800-talet) var de områden som framför allt kritiken mot religionen, Bibeln och en textbaserad kunskapsförmedling utgick från.

Gaukrogers perspektiv är tankeväckande och spännande, låt vara att det stundtals riskerar att förloras ur sikte i diskussionen av olika naturfilosofers tänkande. Tonvikten ligger i hög grad på den teoretiska utvecklingen, på olika naturfilosofiska alternativs skiftande förhållande till teologin och hur de kunde legitimeras i religiösa termer. Rubriken till trots sägs inte mycket om vetenskapen som kultur eller praktik, liksom inte heller om dess institutioner och spridning. Tonvikten ligger som nämnts på de kanoniska i första hand franska och engelska tänkarna; världen utanför dessa båda länder uppmärksammas i ringa utsträckning, även om antydningar görs om hur exempelvis upptäckten av den nya världens flora och fauna kom att spela av avgörande roll för det förlorade förtroendet för i första hand den från antiken stammande kunskapen om naturhistorien, något som därmed bidrog till att underminera tilltron till antika auktoriteter i allmänhet. Inte heller uppmärksammas juridiken eller det historiska tänkandet i någon större utsträckning, trots den stora och tidiga roll som de sägs ha spelat för att etablera nya sätt att bedöma vittnen och kunskaper på och för att hävda nödvändigheten av kunskaps-subjektets opartiskhet, något som Barbara Shapiro och Donald Kelley tidigare diskuterat. Trots dessa begränsningar är det emellertid ett omfattande och tankeväckande arbete och det ska bli intressant att följa den fortsatta diskussionen av etableringen av en vetenskaplig kultur och dess dominans (liksom förhoppningsvis kritiken mot den) under senare tider i kommande volymer.

Bosse Holmqvist

Charles Coulston Gillispie: *Science and polity in France: The Revolutionary and Napoleonic years*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2004. ix + 751 s. ISBN 0-691-11541-9. Inb. Pris 90 dollar.

Charles Gillispie tillhör de äldre statsmännen inom vetenskapshistorien. Han har publicerat standardverk, som *Genesis and geology* (1951) och *The edge of objectivity* (1960), han har utgett böcker om Montgolfier-bröderna (1983) och om Laplace (1998), han har varit huvudredaktör för det stora verket *Dictionary of Scientific biography* (16 vol., 1970–80).

Gillispies stora kunskap om Frankrike avsatte 1980 en stor bok om vetenskapen under *l'Ancien Régime* och dess villkor, *Science and polity in France at the end of the Old Regime*. Ett kvartssekel senare återkommer han med en lika faktsäckad och imponerande bok om fortsättning, det vill säga vetenskapen under revolutionen och Napoleontiden. Det är naturligtvis ingen munter läsning. Revolutionärerna sade sig hylla vetenskapen och utformade ett ambitiöst program för den högre utbildningen. Två förgrundsfigurer, som blev mycket typiska för utvecklingen, var Condorcet och Lavoisier. De var ledande ända fram till skräckväldet 1793, då all besinning tog slut och vansinnet, våldet och terrorn började regera. Lavoisier blev avrättad och Condorcet avled i fängelse (av vad vet man ännu inte).

Med Thermidor återställdes balansen. Thermidor var namnet på den elfte månaden i den franska revolutionskalendern, och det var i Thermidor 9–10 år II (vilket motsvarade 27–28 juli 1794), som kuppen med samma namn genomfördes. Robespierre och hans anhängare greps och avrättades, skräckväldet avskaffades, jakobinerna stoppades och deras klubbar stängdes. Revolutionen gick in i ett lugnare skede.

Det är klart att vetenskapen hade det trångt i sådana tider. Under skräckväldet upplöstes alla akademier, men 1795 återuppstod de i en paraplyorganisation med namnet Institut de France, vilken fortfarande i princip existerar. Napoleon avskaffade den akademi som behandlade frågor i moral och politik, ty sådant behövdes inte enligt hans förmenande. Efter Napoleon omorganiserades Institut de France igen och resulterade i fyra enskilda akademier: Académie française, Académie des beaux arts,

Académie des inscriptions et belles-lettres samt Académie des sciences.

Som alla tyranner och krigsherrar förstod Napoleon att stödja den vetenskap han ansåg sig ha nytta av. I krig och isolering var det viktigt att uppmuntra kemister, fysiker och andra som kunde framställa artificiella varor som behövdes. Förutom sådana ansträngningar lyckades man faktiskt med ett internationellt projekt. Franska vetenskapsakademien införde metersystemet, vilket godkändes i Nationalförsamlingen den 30 mars 1791. När en internationell byrå för mått och vikt hundra år senare skulle införas (1875) blev måtten accepterade av de flesta länder. I Sverige antogs det 1878.

Gillispies verk är återigen mycket imponerande. Hans två böcker om Frankrike utgör ett storslaget sammanhängande arbete om ett lands vetenskapshistoria under nära hundra år. Hans kunskap är överväldigande och han skriver enkelt och begripligt. En del av det bästa som skrivits om Frankrike inom detta område är faktiskt skriven av amerikaner, inte av fransmän. Gillispie beseglar detta påstående.

Tore Frängsmyr

Helge Kragh, Henry Nielsen, Peter C Kjaergaard (red.): *Dansk Naturvidenskabshistorie*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2005–2006. Fyra volymer, ill. Inb. Pris 500 Dkr per band.

Band 1: *Fra Middelalderlaerdom till Den Nye Videnskab, 1000–1730*, af Helge Kragh med bidrag af andre forfattere. 480 s. ISBN 87-7934-168-3.

Band 2: *Natur, Nytte og Ånd, 173–1850*, af Helge Kragh med bidrag af andre forfattere. 486 s. ISBN 87-7934-169-1.

Band 3: *Lys over landet, 1850–1920*, redigeret af Peter C. Kjaergaard. 518 s. ISBN 87-7934-170-5.

Band 4: *Viden uden graenser, 1920–1970*, redigeret af Henry Nielsen og Kristian Hvidtfelt Nielsen. 527 s. ISBN 87-7934-171-3.

Detta arbete utgör, det måste sägas redan från början, ett imponerande storverk! På relativt kort tid har en grupp vetenskaps- och idéhisto-

riker från universitetet i Aarhus samlat sig och med hjälp av generösa anslag från Carlsbergfondens åstadkommit en bred dansk vetenskapshistoria. Redaktörer har varit Helge Kragh och Henry Nielsen från Avdelningen för vetenskapshistoria och Peter C. Kjaergaard från Avdelningen för idéhistoria. Kragh står för den största mängden texten, men han har i sina delar tagit in korta kapitel från andra författare. De två senare delarna har flera författare, men redaktörerna har passat ihop materialet på ett förträffligt sätt. Man märker inga tydliga skarvar, allt flyter bra.

I förordet har redaktörer formulerat en del principiella utgångspunkter, som inte är kontroversiella men intressanta ändå. Man vill inte se naturvetenskapen som en internalistisk utveckling utan som en integrerad del av allmän historia. Man vill arbeta idéhistoriskt, eller "kontextuellt" som det ofta heter numera, det vill säga vetenskapsmännen sätts in i större samhällliga sammanhang. Man vill se vetenskapshistoria som något mera än bara samman av de olika disciplinerna. Vidare vill man kombinera ett nationellt perspektiv med ett internationellt, vilket betyder att så kallad receptionshistoria uppmärksammas. Till sist vill man betona att man skiljer på nationell och nationalistisk historieskrivning. För en del äldre vetenskapshistoriker kan detta tyckas vara självklara saker, men i dessa de yttersta av tider kan det vara skäl att påminna om dem.

Ett litet land som Danmark har, liksom Sverige, några särskilt framstående personer som höjer sig över mängden. Författarna har liksom utomordentligt väl med att balansera deras insatser mot den allmänna utvecklingen. Naturligtvis måste Tycho Brahe, Caspar Bartholin, Ole Römer, Hans Christian Ørsted, Johan Georg Forchhammer och Niels Bohr lyftas fram på ett särskilt sätt, eftersom de var för sig gjorde viktiga framsteg och formade sin disciplin. Även medicinaren och geologen Niels Stensen får sin beskärda del, även om han större delen av sitt liv vistades utomlands; dansk var han i alla fall. Men dessa enskilda insatser kompletteras av förtjänstfulla skildringar av institutioner och akademier, laboratorier och vardagsarbete, experiment och observationer, naturvetenskap och filosofi, vetenskapens plats i den borgerliga debatten, populärvetenskapens frammarsch. Ja, det finns också ett avsnitt som heter "Vetenskapens

bakgård" och som handlar om spiritism och svartkonst.

Författarna lyckas mycket bra i sitt uppsåt att bredda sin framställning av vetenskapen och inte försöka följa någon enkel framstegslinje. Men det är självklart att från 1850 i tredje bandet måste studierna bli litet mer specialiserade. Nu börjar disciplinerna märkas mera, vilket är ganska naturligt. Vi får genomgångar av fysik och astronomi, kemi, naturalhistoria, matematik och statistik, medicin etc., där vi får veta vilka problem dessa vetenskapsgrenar sysslade med. Men här har vi också under rubriken "Den ny tids vetenskapsfolk" delkapitel som "Ingenjören", "Polarforskaren", "Lantbrukskonsulenten" och "Vetenskabens kvinder". Vidare får vi ett helt kapitel om vetenskapen och offentligheten, om folkupplysning och "det vetenskablige menneske", det vill säga debatterna om genetik, antropologi och raslära.

Ett verk på 2 000 sidor kan inte göras rättvisa i en kort recension, men man kan inte annat än gratulera våra danska kolleger till detta fantastiska arbete. Det är klart och överskådligt disponerat, det är skrivet på ett lättläst språk utan onödiga modetermer. Rubriker och underrubriker är precis lagom avpassade. De rikliga illustrationerna består av målningar, fotografier, skämtteckningar, planscher och affischer. Läsningen blir omväxlande, roande, innehållsrik. Alla personer och institutioner med intresse för vetenskapshistoria i allmänhet och för Nordens och Danmark i synnerhet, uppmanas att skaffa detta verk!

Tore Frängsmyr

Maiken Lolck: *Klima, kold krig og iskerner*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2006. 162 s. ISBN 87-7934-244-2. Häftad. Pris 178 dkr.

Lagom till det fjärde internationella Polaråret 2007/2008 och mitt i en omfattande debatt om människans inverkan på klimatet har Maiken Lolck publicerat sin omarbetade *speciale* om Danmarks roll i iskärneforskningens utveckling 1952–1982. Även om betydelsen av kännedom om isens klimatarkiv för att värdera och ta ställning till dagens klimatförändringar påpekas är dock inte *Klima, kold krig og iskerner* något debattinlägg – det lämnas åt politiken – utan en vetenskapshistorisk studie som tydligt visar vetenskapens

beroende av andra faktorer än bara en god idé för framgång.

Den goda idén i detta fall var den danske fysikern Willi Dansgaards beslut att undersöka om regnvatten alltid har samma isotopiska sammansättning. En initial studie indikerade att så inte var fallet och 1954 visade han att nederbördens isotopiska sammansättning kan användas som temperaturindikator. Samtidigt konstaterade han att Grönlands inlandsis borde kunna ge kunskap om föregående seklers klimatförändringar och meddelade att detta skulle undersökas snarast möjligt. Under tiden undersökte amerikanska forskare isen med avseende på dess förutsättningar för militära syften och de blev 1966 först att borra ut en iskärna som nådde hela vägen till inlandsisens botten. Tack vare ett informellt samarbete fick Dansgaard tillgång till denna kärna två år senare och genomförde en framgångsrik isotopanalys av isen. Resultaten gav en första rekonstruktion av 120 000 års grönländska temperaturer och banade väg för en ny djupborrning, denna gång med danska forskare involverade. I *Klima, kold krig og iskerner* undersöks denna utveckling i tre empiriska kapitel med olika utgångspunkter.

Det första kapitlet handlar om bakgrunden till iskärneforskningens framväxt och syftar till att besvara varför det var just i Danmark och just kring 1950 som Dansgaards idé väcktes. Redan före 1950 fanns ett mer renodlat vetenskapligt danskt intresse för klimatförändringar, men en stor del av förklaringen står att finna i att Grönland var danskt suveränitetsområde. Förutom att en temperaturhöjning som inträffade under seklets första decennier påverkade Grönlands fiske och därmed dess samhällsstruktur var USA:s militära intresse av området under kalla kriget starkt inverkan. De meteorologiska stationer som USA bidrog till att etablera på Grönland under andra världskriget var en viktig bricka i spelet och Lolck betraktar den danska institutionaliseringen av teoretisk meteorologi och geofysik som en funktion av politiska, militära, vetenskapliga och personliga intressen. Bland annat föreslås att professuren i teoretisk meteorologi utlystes snabbt av politiska skäl, medan professuren i geofysik dröjde eftersom USA och Danmark hann ingå avtal om inflytandet på Grönland innan den utlystes. Militära satsningar på naturvetenskaplig forskning under och efter andra världskriget var också

betydelsefulla för utvecklingen av ny teknik och nya metoder, inte minst inom fysiken. För klimatforskningen var masspektrometri och kol-14-metoden särskilt viktiga eftersom de kraftigt förbättrade möjligheterna att mäta och datera temperaturförändringar långt tillbaka i tiden.

Bokens andra kapitel är av biografisk karaktär och fokuserar på Dansgaard och hans roll i utvecklingen. Detta är på många sätt en historia om tillfälligheternas betydelse för den vetenskapliga utvecklingen, men även om den enskilda individens förmåga att göra något av dessa tillfälligheter. Några komponenter som framhålls är Dansgaards engagemang, de personliga och vetenskapliga nätverk som han byggde upp och var i kontakt med, samt hans målmedvetna nyttjande av dessa nätverk för att få genomföra de paleoklimatiska istudier som han tänkt sig sedan 1954.

Efter att Dansgaards mätningar 1968 visat hans methods användbarhet inleddes ett nytt forskningsprogram för att med rent klimatologiska syften borra och analysera nya iskärnor. I det tredje kapitlet betraktas detta program som Big Science och forskningens praktiska förutsättningar står i centrum. Projektet var mycket kostsamt och förde med sig stora logistiska och teknologiska problem, varför Danmark trots sin vetenskapliga expertis var beroende av USA:s ekonomiska stöd och tidigare erfarenhet av polarforskning. Att de fick tillgång till detta hade sannolikt mycket att göra med att den amerikanska militären i sin tur var beroende av de danska myndigheternas goda vilja för att få genomföra övningar på Grönland. Ett schweiziskt forskarlag deltog också och samarbetet mellan de tre länderna kulminerade 1979–1982 med att en 2 038 meter lång djupborrkärna extraherades ur Grönlands inlandsis. Analysen av kärnan visade att snabba klimatförändringar var en naturlig del av klimatet under istiderna. En del av arbetet kom också att innebära utveckling av nya isborrar, vilket lyckades för den danska gruppen men inte för den amerikanska. Lolck observerar här organisatoriska och ekonomiska skillnader och tolkar bristen på pengar och personal som bidragande till den danska framgången, eftersom det innebar särskilda krav på effektivitet samt att det var vetenskapsmännen själva, det vill säga användarna, som utvecklade borrarerna.

Även om analysen i *Klima, kold krig og iskerner* i stort är trovärdig lämnar relationen

mellan källmaterial och slutsatser en del att önska. I det sista kapitlet är det särskilt tydligt, då märkbart bättre tillgång till material som belyser danska förhållanden än amerikanska och schweiziska bidrar till att det danska perspektivet ibland blir omotiverat dominerande. Detta fråntar dock inte boken dess största värde, vilket ligger i att den intresseväckande, varierat och från flera olika perspektiv problematiserar och tydliggör vetenskapens beroende av yttre faktorer för framgång. Den integrerar också lättfattligt den beskrivna naturvetenskapens forskningsresultat, inte minst med hjälp av illustrationer. Sammantaget gör detta *Klima, kold krig og iskerner* till väl-skriven populärvetenskap, både historisk och naturvetenskaplig.

Kristina Espmark

Brita Lundström: *Grundat 1876: Historia och företagsidentitet inom Ericsson*. KTH, Avdelningen för teknik- och vetenskapshistoria. Stockholm Papers in the History and Philosophy of Technology 2006. ISBN 91-7178-369-5. Häftad.

Titeln på Brita Lundströms avhandling avslöjar att detta är en historiebbruksavhandling, en länk i en växande kedja av arbeten som behandlar det aktiva och medvetna bruket av historia i olika delar av samhället: inom politiken såväl som inom näringslivet. Lundströms arbete är ett pionjärarbete i den meningen att det hittills har varit ont om avhandlingar som har tagit upp just näringslivets bruk av sin egen historia. Att det är ett aktuellt och viktigt ämne behöver man inte tveka om. Historiemedvetenheten, i meningen medvetenheten om historien som strategiskt kommunikationsredskap, ökar inom näringslivet, och detta är en global företeelse. Detta sker både inom företagen och i företag och organisationer särskilt instiftade för uppgiften. En organisation som Stockholms Företagsminnen har på ett framgångsrikt sätt lanserat sig som resurs för de företag som vill värda sig om och kanske också strategiskt utnyttja sin historia. Denna utveckling är väl värd att bevaka, för som vi alla vet kan historia skrivas med många syften. När historien blir ett led i marknadsföring och *corporate branding*, då är det en välsignelse att det finns forskare som tar reda på hur detta går till och hur det faktiskt påverkar den historia

som blir fallet. Det kritiska perspektivet är en given utgångspunkt för Lundströms avhandling och en tacksam motivering för ämnet.

Rent konkret handlar Lundströms avhandling om historiebbruk inom företaget *Ericsson* under hela företagens historia, från 1876 och fram till i dag. Detta ger goda möjligheter för studier av vilken typ av historiebbruk som betingas av de ganska olika historiska kontexter som undersöks. Författaren har valt att studera tre olika händelser som har inneburit ett särskilt explicit historiebbruk: företagens flytt från Stockholms innerstad till Telefonplan (Sic!) i Midsommarkransen år 1940, företagets firande av sitt 100-årsjubileum 1976 och till sist företagens firande av sitt 125-årsjubileum år 2001. Den fjärde och sista delstudien behandlar företaget som global organisation; dess historiebbruk i de olika länder där Ericsson varit engagerat diskuteras på grundval av jubileumlitteratur utgiven i dessa länder.

Flytten till Telefonplan var en brytpunkt i dess historia, en övergång till ett sätt att organisera driften och en företagsidentitet som i grunden var modernistisk. Modernismen och rationalismen uttrycktes inte bara i organisation och produktion utan även i arkitektur. Den retorik som skapades kring flytten och den nya anläggningen var inte förknippad primärt med företagens historia utan med *framtiden*. Historien brukades främst som ett sätt att kontrastera det moderna: det rationella, internationella storföretaget. Historien var inte en resurs i sig, utan något som kunde användas för att framhäva nuet. Detta accentuerade genom det sätt på vilket man hanterade det s.k. *Minnerummet*, som man ursprungligen skapat som en utställningslokal för företagens produkter. Över tid hade detta rum utvecklats till ett företagsmuseum. Nu hade man inte längre bruk för ett sådant museum, och rummet skänktes till Stockholms stad och ”omkodades” till ett renodlat minnemerke över företagens grundare. ”[L]ikt ett Skansen fick det existera, men i någon annans vård.” I demonstrationsrummet i den nya fabriken valde man ut vilka produkter som skulle visas. Författaren menar att man medvetet skapade en linjär bild av teknikutvecklingen; man tog helt enkelt bort alla de produkter som aldrig blivit framgångsrika och populära och visade i stället upp en obruten linje av framgångsrik teknisk utveckling, en linje som inte slutade i nuet utan pekade rakt in i en lika framgångsrik framtid.

En lite annan typ av händelse diskuterar författaren när vi kommer fram till 1976: ett 100-årsjubileum. 100-årsjubileet är ju en mer avgränsad händelse, som per definition innebär ett aktivt förhållningssätt till historien, varför denna studie med nödvändighet har en något annan karaktär än den tidigare, och använder andra typer av källor. Författaren följer de olika jubileumsaktiviteterna: jubileumsboken (eller snarare bokverket), jubileumsdagarna, utdelandet av medaljer och andrandet av en stor middag på Stockholms Stadshus. Till skillnad från flytten 1940, där historien användes främst av ingenjörer för att betona det moderna, menar Lundström att detta var *företagsledningens* jubileum: det var företagsledningen som brukade historien som resurs. Företagsledningen såg chansen att presentera, stärka eller kanske till och med förändra bilden av företaget utåt. Det rådande samhällsklimatet var inte näringslivsvänligt, men man hoppades att kunna använda jubileet som ett inlägg i den politiska debatten om näringslivets roll i samhället. Jubileumsboken skulle skrivas av forskare, av aktörer som kunde bidra med vetenskaplig auktoritet och därmed bidra till att legitimera företaget. Författaren visar att detta inte var oproblemiskt; det fanns tendenser att försöka styra de vetenskapsmän man anställt för saken i deras sökande efter kunskap i arkiven. Uppenbarligen ville de skaffa sig en nyanserad och helräckande bild av företagets historia, men företagsledningen var inte främst intresserad av att få belysta de delar av historien som kunde uppfattas som problematiska, såsom vittnesbörd om konkurrensbegränsande åtgärder. Någon skugga över de inblandade forskarnas integritet faller dock inte i denna framställning.

Minnesrummet blev åter aktuellt 1976, då det fick flytta till Telemuseum i samband med att detta invigdes. L M Ericssons historia upphöjdes till att bli en del av den svenska teknikkens kulturhistoria och en nationell symbol. Minnesrummet omskapades också så att den ene av de två grundarna, H T Cedergren, tonade bort som viktig gestalt i företagets historia. Kvar som ensam grundargestalt blev L M Ericsson. Minnesrummet blev "LM-rummet". Samtidigt betonade man åter företagets framåtsyftande och expansiva karaktär under jubileet – man passade på att introducera AXE-växeln under jubileumsdagarna, och visade sålunda att L M Ericsson var innova-

tivt, samtidigt som man marknadsförde det nya systemet med historiens hjälp. Företagets interna identitet stärktes också genom aktiviteter särskilt riktade till de anställda, som kunde känna sig delaktiga i "Ericsson-andan".

År 2001 är det en helt annan företagsledningskultur vi möter och som inspirerar jubileet, som inom parentes fick maka åt sig ordentligt, på grund av den globala kris som så starkt påverkade företaget i början av 2000-talet. Det var inte givet att fira ett jubileum i ett skede då uppsägningar och försäljning av delar av företaget stod på dagordningen. Jubileet blev en nedtonad affär. Trots detta, som har gjort att författaren har väsentligt mindre underlag för sin analys än när det gäller 1976, är det slående hur stor skillnaden är mellan Ericsson 1976 och Ericsson 2001. År 2001 var jubileet helt och hållet en marknadsföringsfråga, och den grupp av aktörer som dominerade var marknadskommunikatörer. Detta innebar också ett annat bruk av historien. I stället för att som 1976 använda företagets "verkliga" historia strategiskt, och dra nytta av vetenskapens legitimitet, så är det år 2001 ett mytologiskt historiebruk som framtonar. Vad som "verkligen hänt" spelade mindre roll än möjligheten att aktivt skapa och bruka myter om företaget som kommunikativa redskap. Dessa myter skulle vara möjliga att anpassa till företagets nu alltmer mobila identitet och till Ericssons expansion till nya länder. Historien blev ett alltmer smidigt men samtidigt en smula innehållslöst och vagt kommunikationsmedel. Dessutom blev historia en del av en medveten estetisering av de miljöer där företaget verkade.

Den sista studien i boken skiljer sig kapitalt från de tidigare genom att de inte har moderbolaget och företagsledningen i fokus. Här riktar författaren i stället in sig på att genom analyser av företagsmonografier komparera hur man i olika länder använt sig av historia i skapandet av en regional företagsidentitet. Detta perspektiv öppnar för nya insikter, som inte de inledande studierna med deras relativt snäva och tydligt sammanhållna upplägg kunnat bidra med. Här avslöjas nämligen skillnader i sättet att bruka historien, skillnader som är länderspecifika och även skillnader som innebär en revolt mot den centrala ledningens schematiserade och övergripande bild av jätteföretaget. Dotterbolag och divisioner har ett annat sätt att uppfatta företagets historia,

deras del av företaget *har* i realiteten en annan historia, än den som företagsledningen i Stockholm ägnat sig åt att konstruera. Samtidigt blir vissa gemensamma drag tydliga, författaren framhåller särskilt förekomsten av en ”bildkanon”, som innebär att vissa miljöer och motiv, vissa typer av bilder, alltid förekommer när man berättar företagets historia, oavsett om det gäller dess verksamhet i Mexiko eller Norrköping.

Återstår då att säga några väl valda ord om denna boks styrkor och svagheter. I det stora hela tycker jag att det är en intressant och mångbottnad historia som berättas. Det varierande källmaterialet och relativt långa tidsperiod som undersöks ger utrymme åt att verkligen diskutera en historisk förändring. De resultat som presenteras är väl underbyggda och rimliga, och de ämnen som diskuteras placeras in i en rimlig historisk kontext. Komparationen i bokens avslutande del ställer nya frågor och den komparativa ansatsen bidrar på ett väsentligt sätt till bokens resultat.

Bokens svagheter är i huvudsak två. Man kan invända mot att inledningskapitlet och de där presenterade teoretiska utgångspunkterna utgör en väl eklektisk blandning, med oklar relation till brödtexten. Här diskuteras såväl historiebruk som nationalismforskning, *the linguistic turn* och forskningsläget kring *corporate branding*. Dessutom tyder det mesta på att bokens analytiska poänger inte uppstått utifrån ett teoristyrkt förhållningssätt utan är resultat av forskarens möte med empirin. De empiriska resultaten blir på detta sätt något spretiga. Historiebruksansatsen bidrar med redskap för att *kategorisera* resultaten, vilket författaren också lyckas med. Däremot bidrar historiebruksansatsen inte med några redskap för att angripa de stora frågorna, främst bland dessa *varför*-frågan. Vi får ingen heljuten förklaring på företagets agerande visavi sin egen historia, för detta syfte är historiebruksdiskursen alltför trubbig och luddig.

Den andra svagheten som jag anser vidhäftar boken är dess uppenbara delning i två delar, mellan vilka det inte finns någon verklig samhörighet och kommunikation. Den senare delen av avhandlingen, vilken innehåller den globala komparationen, är i många stycken mer mogen analytiskt, och ger vid handen att författaren mönat som forskare under avhandlingskrivandet. Det är bra. Det är mindre bra att dispositionen av boken utgår från den licenciatavhandling som författaren tidigare

skrivit, och där de tre första studierna är stommen. Här tycker jag att det är möjligt att dra en slutsats om faran i att låsa fast sina resultat i en licenciatavhandling, för att senare, när alltför kort tid återstår av doktorandtiden, tvingas in i att ”bygga på” det som redan är fastlagt. Boken hade sannolikt gjort författaren ännu större rättvisa om den sista delen, som ger upphov till många spännande frågor, lagts först i boken, och om författaren sedan givits möjlighet till fördjupningar och revision av de tidigare fastslagna resultaten. Som det är nu blir den avslutande delen alltför fristående vilket förstärker intrycket att källmaterialet i denna del på vissa punkter är något tunt.

Trots dessa brister är detta en mycket förtjänstfullt genomförd doktorsavhandling, som demonstrerar att författaren lärt sig hantverket och utvecklat till en självständig och analytisk forskare under avhandlingsarbetets gång. När man till detta lägger att detta, som jag inledningsvis nämnt, är ett pionjärbete, förstår man att det har ställts höga krav på författaren när det gäller att fatta egna beslut, inte minst på grund av det enkla faktum att denna typ av historia inte alltid är bekväm. Ger man sig in på ett område där historia är en resurs värd reda pengar, då får man acceptera och hantera att det finns många som vill ha makten att bestämma hur denna historia ska utformas och vad den ska handla om (och inte handla om). Detta har Brita Lundström klarat med glans och med stor integritet, vilket inte är den minst viktiga av de egenskaper en forskare bör ha.

Ylva Hasselberg

Martin J. S. Rudwick: *Bursting the limits of time: The reconstruction of geohistory in the Age of Revolution*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 2005. xxiv + 708 s. ISBN 0-226-73111-1. Häftad. Pris 35 dollar.

Under de senaste trettiofem åren har Martin Rudwick framstått som den främste och flitigaste geologihistorikern. Från början utbildad paleontolog syslade han först med fossilen, i boken *The meaning of fossils* (1972). Sedan vidgade han fältet och skrev en rad uppsatser om glacialteorin och om Lyell och uniformismen, därtill inspirerad av den nederländske vetenskapshistorikern Reijer Hooykaas. Efter sina examina och en

forskartid i Cambridge, England, blev Rudwick professor i Amsterdam, som Haooykaas' efterträdare. Därefter följde en tid i Edinburgh, där han anslöt sig till "the strong programme" med dess socialkonstruktivistiska framtoning. Därefter kom han till Princeton några år, sedan till San Diego, för att slutligen återkomma till Cambridge.

År 1985 utkom Rudwicks stora arbete *The great Devonian controversy: The shaping of scientific knowledge among gentlemanly specialists*. Den var inspirerad av Edingburghskolan och kartlade det sociala nätverket som en förklaringsmodell för hur vetenskapliga sanningar konstruerades och fick sitt genombrott. Rudwick fick många lovord för detta perspektiv, möjligen också en del kritik. Senare återkom han med större studier om bland annat Cuvier och om Lyell och Darwin, för att inte tala om alla uppsatser över geologiska ämnen.

Rudwicks nya bok handlar om hur den moderna geologin föds i slutet av 1700- och början av 1800-talen, säg mellan 1790 och 1825. Självklart bygger den på hans tidigare arbeten, man kan säga att detta är en gigantisk sammanfattning av hans tidigare resultat. Det är inte sagt som någon kritik, tvärtom är det glädjande att han orkat ta sig igenom allt detta material ännu en gång, att sammanjämka det gamla och foga till det nya och därmed skapa en ny helhetsbild. Vi får följa de stora teorierna om jordens uppkomst, hos Buffon, De Luc, Hutton och neptunisterna. Utförliga kapitel redogör för deldiscipliner som mineralogi, fysisk geografi, geognosi eller paleontologi. Rörelserna på jordytan sätts in i sina historiska sammanhang, vulkaner och bergens uppkomst, utdöda djurarter som mammuten, de stora flyttblocken eller syndafloden i William Bucklands tappning. Som en röd tråd genom historien går tidsproblematiken, jordens ålder som finns involverad i varje enskild fråga. Hela utvecklingen under denna viktiga tid handlar ju om "bursting the limits of time", det vill säga att spränga tids-

gränsen; endast därigenom kunde geologin bli en oberoende vetenskaplig disciplin.

Det är intressant att jämföra Rudwicks nya bok med *The Great Devonian Controversy* tjugo år tidigare. Möjligen fick han den gången fler vänner än han önskat sig. I inledningen gör han några skarpa påpekanden som har principiellt intresse för den ständiga debatt om teori och metod som pågår i vårt ämne. Rudwick förklarar att han kommer att uppehålla sig mycket med detaljer i det vetenskapliga arbete han analyserar. **Naturligtvis, säger han,** kan vetenskapen bara förstås i den kontext av kultur och samhälle som fanns under den aktuella tiden: "But 'context' has no meaning without 'text': the political, economic, social, and cultural dimensions have little historical significance if their analysis neglects the precise claims to knowledge and epistemic goals that were the ostensible *raison d'être* of the scientific work."

Rudwick menar att mycket av detta teoretiserande tyder på ren lättja och är en form av kejsarens nya kläder. Vetenskapshistorikern måste ta sin utgångspunkt i och grunda sin analys på det empiriska materialet, i detta fall att följa hur man arbetar sig fram till en accepterad kunskap i ett ämne som geologihistoria. Då handlar det också om en intellektuell elit, det vill säga ett fåtal som sysslar med specifika frågor. **Detta motsäger inte att det** också finns populärvetenskap som förtjänar sin uppmärksamhet: "But there is now a danger that historians, anxious perhaps to demonstrate their democratic credentials, are neglecting or at least failing to understand the construction of scientific claims among the scientists themselves." **Men även eliter har sin** historia, och det är därifrån specialistkunskapen kommer.

I detta imponerande arbete har Rudwick själv på ett lysande sätt kunnat kombinera den praktiska kunskapen med teoribildning, både hos dem han analyserar och i sitt eget forskningsarbete.

Tore Frängsmyr